

Lunds Universitet

Historiska institutionen

HISK01

Seminarieledare: Eva-Helen Ulvros

Handledare: Fredrik Egefur

Seminariedatum: 20150601

Bråkiga sjäare och städade klasskämpar:

En studie om egensinne och skötsamhet hos sekelskiftets hamnarbetare

Innehållsförteckning

1. Inledning	1
1.1 Modernisering, skötsamhet och egensinne	1
1.2 Syfte och frågeställning	2
2. Forskningsläge	2
2.1 Arbetarkulturen i svensk historieforskning	2
2.2 Skötsamheten	3
2.3 Egensinnet	5
2.4 Hamnarbetarnas disciplinering	7
3. Teori	9
3.1 Arbetarkultur	9
3.2 Den skötsamma strategin	10
3.3 Egensinniga grovarbetare och egensinnets historisering: kritiska reflektioner om Horgbys teori	12
4. Metod- och källdiskussion	15
4.1 Metod	15
4.2 Källdiskussion	16
5. Historisk bakgrund	17
5.1 Industrialiseringen och arbetskraftens sociala degradering	17
5.2 Facklig mobilisering och skötsamhetens strategi	18
5.3 Hamnarbetarna och arbetets frihet	20
6. Undersökning	25
6.1 <i>Transportarbetaren</i> 1897-1902: Hamnarbetarnas livsstil	26
6.2 <i>Transportarbetaren</i> 1897-1902: Fackföreningarnas kamp- och organisationsformer	30
6.3 <i>Transportarbetaren</i> 1903-1908: Hamnarbetarnas livsstil	35
6.4 <i>Transportarbetaren</i> 1903-1908: Fackföreningarnas kamp- och organisationsformer och striden om arbetets frihet	38
6.5 Avslutning	44
7. Litteratur och källmaterial	46
7.1 Källor	46
7.2 Litteratur	46

1. Inledning

1.1 Modernisering, skötsamhet och egensinne

Under 1800-talets tre sista årtionden industrialiserades Sverige. Den moderna fabriksindustrin expanderade kraftigt, på bekostnad av manufakturen och hantverksproduktionen. Innan fabrikerna hade många arbetare haft en stark kontroll över arbetets planering, design och utförande – de hade kontrollerat arbetsprocessen i hög grad. Men när mekaniseringen och rationaliseringen i produktionen ökade, minskade behovet av tekniskt skicklig arbetskraft. Fabriksindustrins moderna massarbetare hade inget behov av långa utbildningstider och teknisk skicklighet. I fabriken idealtillstånd var den tekniska kunskapen objektifierad i maskineriet, arbetsprocessen stod under arbetsgivarens kontroll och arbetaren var reducerad till en enkel delarbetare.

Den gamla tidens arbetare försökte att motverka denna process genom att vägra anpassa sig. De vägrade att bli de skötsamma, disciplinerade massarbetare som krävdes i fabriken. De ville stoppa degraderingen och bevara de driftsformer som präglade varuproduktionen innan moderniseringen.¹ Denna vägran till anpassning yttrade sig som en bråkig, egensinnig livsstil. De egensinniga arbetarna drack alkohol i stor omfattning, på och utanför arbetet; de tog ledigt på eget bevåg, vägrade att modernisera sina arbetstekniker och levde överhuvudtaget en mycket ögonblicksorienterad tillvaro.

Till skillnad från de egensinniga arbetarna kunde fabriksarbetarna inte blicka bakåt. De kom med fabrikerna och var därför tvungna att anpassa sig till det moderna arbetets krav. Det var dessa arbetare som bar upp den reformistiska arbetarrörelsen. Medan egensinnet blickade bakåt, mot arbetets frihet i den gamla skråordningen, utgick denna rörelse från ett mer långsiktigt perspektiv. Rörelsen skulle förbättra *hela* klassens villkor inom ramen för det nya, på ett ordnat och hållbart sätt. För det målet krävdes en disciplinerad och nykter arbetare – en arbetare som kunde se bortom vardagens omedelbara behov och som underordnade sig rörelsen. Strategin krävde en skötsam livsstil, som var oförenlig med egensinnet.

Sveriges ekonomiska modernisering ledde därmed till en slags kulturkamp inom arbetarklassen, mellan egensinne och skötsamhet. Det var en kamp mellan de som bejakade moderniseringen, de skötsamma, och de bråkiga arbetare som ville bevara arbetarnas kulturella och sociala autonomi i det förkapitalistiska arbetet. I denna uppsats ska jag studera kulturkampen hos en särskild arbetargrupp, hamnarbetarna, under åren runt sekelskiftet. Det var en period där konflikten i arbetarkulturen ställdes

¹ I denna uppsats kommer jag att använda orden skråmässighet i flera olika sammanhang. Jag kommer att diskutera skråmässiga ideal, kamp- och organisationsformer. Begreppet syftar på att dessa former, på olika sätt, syftade till att stärka en specifik yrkesgrupp och skydda särarten i deras arbeten mot social degradering/förenkling. Jag kommer även att använda begreppet förkapitalistiska driftformer och produktionskoncept flitigt. Det syftar på de mer hantverksmässiga produktionsförhållanden som präglade varuproduktionen innan fabriksindustrins genomslag, där arbetarna själva kontrollerade arbetsprocessen i högre grad.

på sin spets, med långtgående konsekvenser för den svenska arbetarrörelsen.

1.2 Syfte och frågeställning

I denna uppsats kommer jag att argumentera för att hamnarbetarna hade en utpräglat egensinnig livsstil. Vidare kommer jag hävda att hamnarbetarnas fackföreningar – trots att de försökte fostra arbetarna till ett mer skötsamt leverne – ofta tillämpade kamp- och organisationsformer som var oförenliga med LO:s skötsamma strategi.

Uppsatsens syfte är att undersöka hur hamnarbetarnas högsta fackliga ledning, Transportarbetarförbundets styrelse, förhöll sig till detta egensinne, både i livsstilen och i det lokala fackliga arbetet. Det senare är särskilt intressant då jag utgår från att förbundet bar upp skötsamhetens strategi bland transportarbetarna, men att det samtidigt var förpliktigt att stödja de lokala fackföreningarna. Förbundet hade dubbla förpliktelser, som inte gick att förena. I uppsatsens bakgrundsteckning kommer jag även att visa hur decemberkompromissen - och den därpå följande nationella hamnstriden om paragraf 23 - ställde denna motsättning på sin spets. Därför kommer jag även att undersöka hur ledningen förhöll sig till paragraf 23.²

För att komma åt förbundsledningens syn kommer jag att använda förbundstidningen, *Transportarbetaren*. Tidningen utkom fyra gånger per år och var ett viktigt kommunikationsinstrument för ledningen visavi de lokala medlemmarna.

Uppsatsens frågor lyder som följande:

- Hur diskuterade tidningen hamnarbetarfackföreningarnas egensinniga kamp- och organisationsformer?
- Hur diskuterades arbetarnas egensinniga livsstil?
- Präglades dessa diskussioner av skötsamma diskurser, eller fanns det egensinniga motdiskurser?
- Hur förhöll sig tidningen till paragraf 23 (principen om arbetets frihet)?

2 Här bör det klargöras att jag redan behandlat denna fråga i en annan uppsats på B-nivå (se: Joel Högberg, *Hamnarbetarna och arbetets frihet*, Historiska institutionen, Lunds Universitet, 2014). Ett mindre antal resultat därifrån kommer att upprepas i denna uppsats, men de kommer att placeras i en annan kontext och behandlas utifrån ett annat teoretiskt ramverk.

2. Forskningsläge

2.1 Arbetarkulturen i svensk historieforskning

Mellan slutet av 1980-talet och början 1990-talet pågick en livlig akademisk diskussion om den svenska arbetarkulturen. Debatten fördes inte bara bland historiker, utan också bland etnologer, sociologer och ekonomhistoriker. Begreppsparat egensinne och skötsamhet var på många sätt diskussionens kärna. Det blev den idealtypiska dikotomi varigenom hela arbetarkulturens utveckling kunde begripliggöras.

Debatten upphörde ganska abrupt i mitten av 1990-talet. När historikern Stefan Nyzell försökte sammanfatta den i *Scandia* år 2007, förklarade han dess avslutning med att begreppen egensinne och skötsamhet visat sig ”i bästa fall vara uttömda som analytiska redskap”, och i värsta fall grovt förenklande och inkonsekventa.³ Enligt Nyzells kritik tenderade begreppen att behandlas som historiska sanningar, snarare än som idealtyper. För honom var det särskilt problematiskt att utgå från skötsamheten som historisk sanning - och att betrakta skötsamheten som den fulländade norm mot vilken arbetarkulturen strävade - eftersom historikerna då tangerade en historieskrivning som formats av och för den socialdemokratiska (skötsamma) arbetarrörelsen.⁴

Jag instämmer med Nyzells kritik, men jag delar inte hans slutsats om begreppsparets överspelade relevans. Distinktionen mellan rörelse och klass var mycket svag i vissa bidrag till debatten. Skötsamheten sågs (bland dessa) inte som *en* strömning i arbetarkulturen, knuten till specifika sociala skikt och/eller politiska projekt – utan som hela klassens kultur. Men genom debatten utvecklades också teorier som förhöll sig mer kritiskt till skötsamheten och som betonade distinktionen mellan arbetarklass och arbetarrörelse. Genom att återvända till dessa förhållningssätt och vidareutveckla några centrala resonemang, hoppas jag att kunna visa på begreppens fortsatta relevans. Denna teorigenererande ambition är en viktig del av uppsatsen.

2.2 Skötsamheten

Det var huvudsakligen två böcker som utlöste debatten om den svenska arbetarkulturen i slutet av 1980-talet: Ronny Ambjörnssons *Den skötsamma arbetaren* och Lars Magnussons *Den bråkiga kulturen: Förläggare och smideshantverkare i Eskilstuna 1800-1850*. Innehållet i Magnussons bok framgår ur titeln. Boken undersöker en bråkig hantverkarkultur i Eskilstuna, i en period där traditionella (skråmässiga) sociala relationer och förpliktelsesystem fortfarande dominerade

3 Nyzell, Stefan, 'Arbetarkultur i brytningstid: reflektioner kring kulturhistorien, den nya kulturhistorien och historien bortom den nya kulturhistorien i den svenska arbetarhistoriska forskningen', *Scandia (Lund)*, 2007 (73): 1, s. 79-94

4 Nyzell, 2007

produktionen. Ambjörnssons bok utspelar sig i ett annat historiskt sammanhang, där Sverige höll på att industrialiseras. Mer specifikt utspelar den sig under perioden 1880-1930, i en liten norrländsk bruksort vid namn Holmsund. Studien fokuserar på en grupp manliga arbetare verksamma i IOGT-logen Skärgårdsblomman, som bar upp skötsamhetens projekt i orten. Samma arbetare blev också ledande gestalter i den lokala socialdemokratiska arbetarrörelsen. Studien rör dock inte så mycket arbetarnas faktiska livsstil, utan hur de förväntade sig att man borde leva.⁵

Ambjörnsson förstår skötsamheten som en syntes av olika ideal, som växelverkade med och förstärkte varandra.⁶ Dessa ideal tog först form genom väckelse- och nykterhetsrörelsen i mitten av 1800-talet. Nykterhetsrörelsens skötsamhet var starkt rotad i upplysningsfilosofins civilisationstanke. Människan skulle fullbordas genom att kultivera, disciplinera och förädla sig själv intellektuellt. Tron på samhällseliga framsteg var stark – nykterhetsrörelsen bejakade samhällets modernisering - men vägen dit var genom individuell upplysning. Arbetarrörelsens skötsamma ideologer övertog dessa ideal, men omformade dem i en kollektivistisk tappning, enligt Ambjörnsson. Målet var fortfarande upplysning och bildning, men nu handlade det om att höja arbetarna till borgerlighetens kulturella nivå. Upplysningen var del i ett större jämlikhetssträvande och individen skulle fullbordas genom samhällets förändring.⁷ En stark framstegstanke genomsyrade tankesättet, eller mer specifikt, en stark tilltro till det moderna samhällets möjligheter att skapa välstånd och rättvisa.

Hur såg då arbetarrörelsens skötsamma arketyper ut enligt Ambjörnsson? Den skötsamma arbetaren skulle inte låta sig förföras av omgivningen, utan betrakta den med rationell distans. Berusning gjorde det möjligt för arbetarna att fly det moderna samhällets plågor och krav, men den som önskade förändra verkligheten kunde inte fly den, enligt synsättet. För att förbättra arbetarnas sociala levnadsvillkor krävdes långsiktigt, disciplinerat arbete, vilket i sin tur krävde en arbetare som kunde se bortom vardagens omedelbara problem. Mer specifikt krävdes en arbetare som inte var slav under sina egna drifter och impulser, utan agerade med eftertänksamhet och besinning.⁸

En annan viktig del av skötsamhetens ideal var arbetsdisciplinen, enligt Ambjörnsson.⁹ Det var skötsamt att komma i tid till arbetet, att sköta sina arbetsuppgifter och lyda arbetsledarna. De skötsamma utgick från föreställningen att dagens slit skulle ge ränta i en mer jämlik framtid. När Ambjörnsson diskuterar detta medger han att skötsamheten delvis kan förstås som en självdisciplinering till det moderna fabriksarbetets krav, i en tid där traditionella sociala kontrollsystem

5 Ambjörnsson, Ronny, *Den skötsamme arbetaren: idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880-1930*, Carlsson, Stockholm, 1988, s. 22

6 Ambjörnsson, 1988, s. 72

7 Ambjörnsson, 1988, s. 258

8 Ambjörnsson, 1988, s. 9

9 Ambjörnsson, 1988, s. 48; 98

inte längre gick att upprätthålla. Detta historiska sammanhang är betydelsefullt. Eftersom många arbetare under perioden hotades att degraderas socialt i fabriken (vilket jag återkommer till) kan vi anta att skötsamheten (som anpassningsstrategi) inte tilltalade alla delar av arbetarklassen. Själva resonemanget, sammankopplingen mellan skötsamheten och fabriksarbetet, pekar mot att projektet främst appellerade till fabrikenas moderna massarbetare; de som hade framtiden för sig. Ambjörnsson diskuterar också hur skötsamhetens uppbärare fick föra en ständig kamp mot klassens icke-skötsamma medlemmar, vars onyktra och odisciplinerade agerande hotade arbetarrörelsens långsiktiga mål.¹⁰ Därmed diskuterar han skötsamheten som en maktrelation *inom* arbetarklassen och som något delvis påtvingat. Min poäng här är att Ambjörnsson antyder ett mer kritiskt förhållningssätt till skötsamheten, som betonar dess disciplinering ovanifrån och dess koppling till särskilda delar av arbetarklassen. Men dessa perspektiv står i motsättning till bokens dominerande bild, där skötsamheten förstås som *hela* arbetarklassens självuppfostran till en mer bildad och upplyst tillvaro.¹¹ I detta (dominerande) synsätt var skötsamheten den norm som arbetarkulturen strävade mot, och det icke-skötsamma förstås i relation till denna norm. Det är något bortvittrande. Boken exemplifierar därför den trend som diskuterades i kapitlets inledning, där den socialdemokratiska arbetarrörelsens kultur likställs med arbetarklassens. Det är också dess stora brist enligt mig. Vad Ambjörnsson dock lyckas med är att utmejsla en närmast idealtypisk definition av den skötsamma livsstilen, som jag också kommer att bruka i denna uppsats.

2.3 Egensinnet

Som jag nämnde tidigare framkom det andra perspektiv i debatten om arbetarkulturen, som betonade kulturens utveckling i olika riktningar och tog det icke-skötsamma på större allvar. Lars Magnussons bok om de bråkiga hantverkarna har redan nämnts. Sociologen Mats Franzén diskuterar samma bråkiga kultur utifrån begreppet egensinne. Han menar att vi kan förstå skötsamheten och egensinnet som två möjliga förhållningssätt till moderniseringen.¹² Historikern Björn Horgby följde upp detta resonemang i sin bok *Egensinne och Skötsamhet*. Det är också den bok som utvecklade det egensinniga begreppet mest utförligt, både för sig självt och i relation till skötsamheten.

Horgbys bok är en konkret studie över arbetarkulturens utveckling i Norrköping, mellan åren 1850-1940. De förhållanden som Horgby härleder sina teoretiska resonemang från var dock likartade i alla svenska industriorter, varför jag menar att teorin har generell relevans. I denna genomgång kommer jag att utgå från bokens första del, som behandlar perioden 1850 till 1910. Det var en period då landet

¹⁰ Ambjörnsson, 1988, s. 261-262

¹¹ Ambjörnsson, 1988, s. 19

¹² Franzén, Mats, 'Egensinne och skötsamhet i svensk arbetarkultur: kommentarer till Den skötsamme arbetaren av Ronny Ambjörnsson', *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia.*, 1991 (Nr 48/49), s. 3-20. Franzén kritiserar här Ambjörnssons bok på liknande grunder som undertecknad.

moderniserades. Genom att hålla fast vid traditionalistiska ideal och förpliktelsesystem försökte vissa arbetargrupper att motverka den ökade social disciplinering som följde av detta. Denna strategi kallas egensinnig av Horgby.¹³

En central del av den sociala disciplinering som Horgby diskuterar ägde rum i produktionsprocessen. När varuproduktionen moderniserades måste vissa driftsformer – där arbetarna själva kontrollerade arbetet i stor utsträckning - rationaliseras bort. Fabrikerna krävde en skötsam, disciplinerad arbetskraft och egensinnet syftade (såsom jag tolkar teorin) till att motverka de moderna produktionskoncept som gjorde arbetarna ”så maskinlika som möjligt”.¹⁴ Men det var inte alla arbetare som hotades av dessa koncept. De moderna fabriksarbetarna var ju i sig en produkt av moderniseringen, de kom med fabrikerna. De som hotades av moderniseringen var istället de arbetare som tidigare kontrollerat arbetsprocessen i stor utsträckning, exempelvis hantverkarna. Detta är också en av de mest utpräglade egensinniga arbetargrupperna i Horgbys analys. För att bevara sin makt över arbetet (och deras därtill kopplade kulturella autonomi) agerade dessa arbetare bråkigt, eller egensinnigt. De vägrade att lyda arbetsledningen; de tillverkade varor för egen försäljning under arbetet, tog ledigt på eget bevåg, kom berusade till arbetet, vägrade att arbeta med maskiner och så vidare. De tillämpade också direkta protestformer i stor utsträckning, som var spontana och därmed oberäkneliga.¹⁵

För hantverkarna var egensinnet ett sätt att demonstrera och (därigenom) bevara det egna arbetets särart. En viktig egensinnig metod var därför att (på olika sätt) distansera sig mot de mindre kvalificerade, moderna arbetare som hotade att förenkla/degradera arbetsprocessen. Detta hade viktiga implikationer för arbetarnas fackliga organisering. Om målet var att monopolisera arbetet till de skickliga arbetarna – för att bevara arbetets höga status - fanns det ingen grund för en mer övergripande facklig strategi, som samlade alla arbetare. De egensinniga arbetarnas fackliga organisering utgick därför ofta från det Horgby kallar brödraskapets princip, egensinnets typiska organisationsform. I brödraskapet organiserade sig arbetarna i slutna organisationer, utifrån teknisk skicklighetsnivå, för att skydda det egna yrket mot degradering.¹⁶ Formen var sluten eftersom den egna yrkesgruppens skrämmässiga intressen var överordnade arbetarklassens kollektiva intresse.

Den egensinniga strategin yttrade sig som en livsstil – ett ”kollektivt handlingsmönster” - som inte bara inbegrep arbetet. Moderniseringens krav på en skötsam och disciplinerad arbetskraft upphörde inte vid fabriksporten, enligt Horgby. Även i det privata livet måste de egensinniga hävda sin särart och autonomi. Det gjordes genom att supa, slåss och svära, tänka och bete sig irrationellt och

13 Horgby, Björn, *Egensinne och skötsamhet: arbetarkulturen i Norrköping 1850-1940*, Carlsson, Stockholm, 1993, s. 41

14 Horgby, 1993, s. 62

15 Horgby, 1993, s. 79; 189

16 Horgby, 1993, s. 253-254

överhuvudtaget leva för dagen.¹⁷ Lars Magnusson beskrivning av hantverkarnas kultur i det sena 1800-talets Eskilstuna beskriver relationen väl. Hantverkarna där *levde* bråkigt för att bevara sin makt i arbetet:

Superiet och våldet var arbetarnas protest mot de svåra förhållandena – en snabbt uppflammande vrede som lika säkert som amen i kyrkan avlöstes av bakruset och den tunga vardagens slit. Men det handlade samtidigt om någonting annat. Genom att bullra, larma och suppa betonade de också sin särart. De påpekade gärna att de var fria män med ett fritt och ”lärt” yrke - ”vi gå när vi behaga och roa oss också”, som det hette i en tillfällighetsvers från mitten av 1800-talet. Särskilt supandet blev en symbol för det fria arbetet.¹⁸

I Horgbys bok har det icke-skötsamma i arbetarkulturen inte bara betydelse i förhållande till skötsamheten. Egensinnet hade sina egna mål, som (menar jag) pekade mot ett annat sätt att organisera arbetet. Det ville bevara arbetarnas och arbetets autonomi, i en period när detta underordnades en mycket mer rigid social kontroll. I det fanns det en radikal sprängkraft, trots att egensinnet var tillbakablickande och rotat i traditionella sedvänjor.

Jag menar att begreppet (i Horgbys tappning) fortsätter ha ett stort analytiskt värde, om vi vill förstå de arbetarrörelser som på olika sätt försökte att bevara och stärka arbetarnas kontroll över arbetsprocessen, i perioden runt sekelskiftet. Men detta analytiska värde förutsätter att teorin utvecklas på vissa punkter, vilket jag återkommer till i teoriavsnittet. Där ska jag också utveckla Horgbys syn på kulturbegreppet, skillnaderna mellan egensinne och skötsamhet och betydelsen av skötsamhetens strategi.

2.4 Hamnarbetarnas disciplinering

Jag har nu redogjort för två sidor i debatten om arbetarkulturen. Ambjörnssons bok representerar ett mer monolitiskt perspektiv, som betonar arbetarkulturens (relativt) enhetliga strävan mot ökad skötsamhet. Det ställdes mot Horgbys perspektiv, som betonar arbetarkulturens utveckling i olika riktningar. Innan jag fortsätter den teoretiska diskussionen ska jag diskutera uppsatsens konkreta ämne – konflikten mellan skötsamhet och egensinne hos sekelskiftets svenska hamnarbetare - och forskningen kring detta.

Det finns flera böcker som analyserat hamnarbetarkulturen under perioden, och vad som hände med kulturen i dess möte med de socialdemokratiska fackföreningarna. Samtliga dessa böcker beskriver hur den fackliga organiseringen disciplinerade hamnarbetarna i skötsam riktning. I Yngve Tidmans avhandling *Spräng Amalthea*, som behandlar de svenska hamnarbetarnas fackliga organisering under

17 Horgby, 1993, s. 38-41

18 Magnusson, Lars, 'När fackföreningen utmanade fabriken', *Den dolda historien : 27 uppsatser om vårt okända förflutna.*, 1984, s. 458

åren 1870-1914, ägnas ett kapitel åt kulturen. Tidman menar att hamnarbetarkulturen under perioden präglades av ”egensinne och oordning”, vilket delvis förklaras med de osäkra arbetsförhållandena. Vidare menar han att fackföreningarna verkade som en slags sedlighetspolis inom arbetarkollektivet, som tvingade arbetarna att anpassa sig till skötsamhetsnormen. Men samtidigt menar han att skötsamheten kan ”uppfattas som ett led i en spontan anslutning till vissa värden av betydelse för ett växande självmedvetande inom arbetarklassen”.¹⁹ Därmed ansluter han sig till den uppfattning som dominerar Ambjörnssons bok, där skötsamheten är hela klassens strävan. *Den skötsamma arbetaren* innehåller också en diskussion om hamnarbetarna. I boken får stuveriarbetarna i Umeås skärgård exemplifiera en arbetargrupp som på grund av sina särskilda arbetsvillkor, och den allmänt ”osedliga” tillvaron i hamnkvarteren, tenderade att leva icke-skötsamt – men som anammade skötsamhetens värderingar genom fackföreningen. Föreningen blev därmed verktyget för deras självdisciplinering till en mer ordnad tillvaro.²⁰ I undersökningen *Dockers Culture in three North European port cities* diskuterar Svend Aage Andersen hur hamnarbetarnas fackliga organisering i Göteborg delvis tog form som ett kultiverande projekt ovanifrån, riktat mot hamnarbetets subkulturella särdrag. Denna subkultur var utpräglad egensinnig/bråkig. Han diskuterar också hur kulturen hängde samman med arbetarnas särskilda arbetsvillkor och arbetarkollektivets yrkesprotektionistiska strategier.²¹ Den diskussionen, som har stor relevans för denna uppsats, utgår till stor del från en tidigare undersökning - Anders Björklunds *Hamnens arbetare* - som kommer att behandlas mer ingående i bakgrundsteckningen.²²

Denna uppsats ska dels undersöka hur hamnarbetarnas egensinniga livsstil diskuterades i *Transportarbetaren*. Utifrån den tidigare forskningen, där det framgår tydligt att fackföreningarna ville forma en mer skötsam livsstil hos hamnarbetarna - och då jag utgår från att förbundet bar upp skötsamhetens projekt på central nivå - är det en rimlig förutsägelse att dessa diskussioner präglas av skötsamma diskurser. Men det är (till min kännedom) första gången som tidningen studeras systematiskt från detta perspektiv, varför undersökningen har ett viktigt kumulativt värde.

Men uppsatsen har också en syn på fackföreningarnas funktion som saknas i de andra studierna. Dessa studier utgår från ett ganska enkelt kausalt förhållande: hamnarbetarna organiserades fackligt och därmed blev de mer skötsamma. Fackföreningarna är synonyma med skötsamheten. Men den

19 Tidman, Yngve, *Spräng Amalthea!: arbete, facklig kamp och strejkbryteri i nordvästeuropeiska hamnar 1870-1914*. Diss. Lund: Univ.. Lund, 1998, s. 75

20 Ambjörnsson, 1988, s. 98

21 Andersen, Svend Aage, *Dockers' culture in three North European port cities: Hamburg, Gothenburg and Aarhus, 1880-1960 : [a study of subcultures and their social contexts]*, Center for Kulturforskning, Århus Univ., Århus, 1990, s. 15

22 Björklund, Anders, *Hamnens arbetare: en etnologisk undersökning av stuveriarbetet i Göteborg = [Workers in the port of Gothenburg] : [an ethnological study]*, Nordiska mus., Diss. Stockholm : Univ., Stockholm, 1984

fackliga organiseringen var inte enbart något som pådyvlades arbetarna ovanifrån. Den lokala organisationen var ofta relativt autonom visavi rörelsen, vilket jag menar kunde begränsa skötsamhetens möjligheter. Vad gäller hamnarbetarna växte deras fackföreningar ofta fram ur redan existerande lagorganisationer - med egna kulturella traditioner och normsystem - som tillämpade egensinniga kamp- och organisationsformer i stor utsträckning. I bakgrundsteckningen kommer jag visa att dessa former ofta överfördes till fackföreningarna. De lokala organisationerna kunde därmed vara skötsamma och egensinniga på samma gång. Det är ett perspektiv som saknats i den tidigare forskningen, som tar avstamp i uppsatsens teoretiska perspektiv – vilket ger uppsatsen teoretisk relevans - och som öppnar upp för spännande frågeställningar.

3. Teori

3.1 Arbetarkulturen

I den här uppsatsen kommer jag dels att använda Ambjörnssons (idealtypiska) beskrivning av den skötsamma livsstilen, men jag kommer huvudsakligen att utgå från Horgbys teori. Mer specifikt kommer jag att bruka de centrala resonemang i teorin som presenterades i forskningsläget och som jag nu ska utveckla ytterligare. Läsaren bör dock uppmärksammas på att den samlade teorin är betydligt mer komplex och omfattande.

Horgby förstår kultur som en samling mentala kontrollmekanismer, vilka avgränsar aktörernas handlingsmöjligheter. Kulturen tar form när människor strukturerar sina tankar om (och känslor för) deras samhälleliga tillvaro kollektivt, genom ”den materiella verklighet som står till buds”.

Människorna förenas i klasser genom deras gemensamma materiella verklighet: deras egendomsförhållanden och ställning i den samhälleliga arbetsdelningen. Därmed tenderar människor i samma klass att strukturera verkligheten mentalt på likartade sätt. Omformulerat återspeglas deras gemensamma materiella verklighet, deras strukturella klassförhållanden, i gemensamma kulturmönster. Kulturen betingar i sin tur aktörernas sociala praxis, som återverkar på de (för kulturen konstituerande) materiella villkoren. Processen är dialektisk.²³

Olika (strukturella, ekonomiska) klasser tenderar att utveckla distinkta kulturer. Men även inom klasserna kan det finnas betydande skillnader i de materiella levnadsvillkoren, som skapar variationer i aktörernas mentala strukturering av verkligheten, enligt Horgby.²⁴ En klass kultur kan innehålla flera strömningar. Horgbys bok skildrar hur industrialiseringens sociala segmentering av arbetarklassen

²³ Horgby 1993, s. 18-22

²⁴ Horgby, 1993, s. 20-21

yttrade sig arbetarkulturens splittring i två poler: egensinne och skötsamhet. Men vilken var den viktigaste, särskiljande faktorn i arbetarnas materiella levnadsvillkor som delade arbetarkulturen? Jag menar att bokens övergripande resonemang pekar mot att det var förändringar i arbetets villkor. Det var arbetets villkor, eller arbetarnas ställning i den samhällsliga arbetsdelningen, som ytterst formade arbetarnas kulturmönster.

Vi kan förstå relationen genom att återkoppla till diskussionen om egensinnet. Industrialiseringen hotade de arbetare vars makt i arbetet bestod i en stark kontroll över arbetsprocessen. Med andra ord skedde en förändring i arbetets villkor, som dessa arbetare försökte att motverka genom att mobilisera traditionen. Förändringar i arbetet leder till en egensinnig strategi och en därtill kopplad livsstil som i sin tur avgränsade arbetarnas möjligheter att förändra sina villkor.²⁵ Men samma modernisering som gjorde vissa arbetare egensinniga ledde till att andra arbetare blev skötsamma. Skötsamheten var ett annat sätt att möta moderniseringen, enligt teorin, men hur fungerade strategin, vilka appellerade den till och vad var dess syfte? Jag ska nu utveckla en definition av skötsamhetens strategi, som utgår från Horgby och Ambjörnsson.

3.2 Den skötsamma strategin

Den skötsamma kulturen tog form genom (och blev vägledande för) den socialdemokratiska arbetarrörelsen. Till skillnad från egensinnet var kulturen därmed organiserad, både fackligt och politiskt.²⁶ Medan egensinnet bekämpade moderniseringen (och fabrikernas moderna driftsformer) menar jag att skötsamheten bejakade och anpassade sig till dessa processer. Men varför anpassning, vad syftade strategin till? I den tidigare diskussionen om Ambjörnsson antyddes skötsamhetens mer utopiska mål, som gick bortom det kapitalistiska produktionssättet. I de moderna fabriken (och med kapitalismens revolutionerande av vetenskapen) lades grunden för ett mer jämlikt ekonomiskt system i framtiden, där marknadens kaos skulle ersättas av samhällets planering. Dagens slit (eller anpassning) skulle ge ränta i en jämlik, socialistisk framtid.²⁷ Men strategin hade också mindre utopiska mål. Skötsamheten ville förbättra arbetarnas villkor i det nuvarande samhället (på ett långsiktigt och ordnat sätt) genom att integrera arbetarklassen i moderniteten.²⁸ Omformulerat anpassade sig strategin till det bestående för att skapa en mer jämlik tillvaro i nuet. En viktig del av det målet (enligt Horgby) var också att bygga en alternativ offentlighet, som utmanade den borgerliga hegemonin.²⁹

25 Redan här vill jag betona att jag inte ser relationen som instrumentell. Jag menar att det subjektiva (kulturen) betingas av det objektiva (det materiella), men i en relation av relativ autonomi. Andra sociala krafter kan påverka kulturen, vilket jag återkommer till. Strukturella klassförhållanden återspeglas inte nödvändigtvis i klassmedvetande.

26 Horgby, 1993, s. 189

27 Ambjörnsson, 1988, s. 13-17

28 Horgby, 1993, s. 190; 363-363

29 Horgby, s. 43

För att förverkliga strategins mål måste arbetarna mobilisera sina maktresurser. I fabrikena (eller moderniteten) bestod dessa resurser inte längre i arbetarnas tekniska skicklighet och deras kontroll över arbetsprocessen. Makten bestod i möjligheten att utnyttja fabriakens skapelse, den oskolade massarbetaren, och mobilisera denna i en disciplinerad rörelse. En sådan klassrörelse krävde en särskild livsstil hos arbetarna. Den krävde nyktra och disciplinerade arbetare, som underordnande sina egna intressen under kollektivet. Den krävde en arbetare som såg bortom vardagens omedelbara behov och som inte ilade iväg. Omformulerat förutsatte den en positiv syn på framtiden (långsiktighet) och en övertygelse om att tillvaron var ”lagbunden, rationell och möjlig att påverka”.³⁰

Som Ambjörnsson visar förutsatte strategin även en hög arbetsmoral. Arbetaren skulle komma i tid till arbetet, sköta sina uppgifter, underordna sig arbetsledningens diktat och så vidare. Denna frivilliga underordning innebar inte att konflikten mellan arbete och kapital nedvärderades – men den skulle ta skötsamma former, eftersom målet (för strategin) var *ordnade* och långsiktiga förbättringar av arbetarnas villkor. Vidare, utmaningen av den borgerliga hegemonin kunde inte ske ”utan att arbetarna kände sig jämbördiga borgerligheten (i kulturellt hänseende, min anm., *JH*) och även uppfattades som jämbördiga”.³¹ Med andra ord krävdes en arbetare som strävade mot bildning och kulturell förädling, mot upplysning.

Hur kan vi koppla denna beskrivning till resonemanget om kulturen och dialektiken mellan det materiella och kulturella. Skötsamheten var precis som egensinnet ett resultat av industrialiseringen: en objektiv/materiell process. Industrialiseringen skapade den moderna fabriksarbetaren (massarbetaren) och denna kunde inte bemöta moderniseringen genom undandragande. Hen kunde bara möta disciplineringen ovanifrån genom anpassning och disciplinering underifrån. Här har vi en instrumentell relation mellan det objektiva/materiella och subjektiva/kulturella: fabriken skapar skötsamheten. Men jag menar inte att relationen kan reduceras till en så enkel kausalitet. Fabriken skapade en materiell *grund* för skötsamheten, men arbetarna blev inte skötsamma så fort de ställde sig vid maskinerna. De måste också fostras till skötsamhet av rörelsen, eftersom kulturen är relativt autonom. Detta gällde dels fabriksarbetarna själva, men rörelsen behövde framförallt fostra de arbetare som inte tjänade något på att anpassa sig till fabrikenas rytm: de egensinniga. Deras kultur var helt oförenlig med skötsamhetens ideal, av en rad olika anledningar.

Den skötsamma arbetaren (i sitt idealtypiska tillstånd) var nykter, reserverad och disciplinerad. Denna arbetartyp var inte bara nödvändig för den rörelse som strategin förutsatte – i skötsamheten var affektkontrollen också uttryck för en mer bildad och upplyst tillvaro, eller för arbetarnas strävan mot

30 Horgby, 1993, s. 181

31 Horgby, 1993, s. 362

kulturell förädling. Den egensinniga arbetaren var motsatsen till dessa ideal. Hen använde alkoholen och bråkigheten för att undandra sig social disciplinering.

De skötsamma arbetarna hade långa sociala planeringsperspektiv, eftersom strategin var långsiktig; de deltog (eller förväntades att delta) aktivt i fackföreningens arbete, oavsett om det var bråda tider; de förväntades att lyda sina ledare i rörelsen och betala sina avgifter. Denna plikt-känsla, underordningen under kollektivet, var en central del i skötsamhetens hederskodex, enligt Horgby. De egensinniga arbetarna såg mer kortsiktigt på tillvaron och tenderade därför att vara så kallade konjunkturmedlemmar: de var med i fackföreningarna när det gynnade dem själva, gick ur när det blev för dyrt, de förringade aktivismen.³²

Men den mest fundamentala skillnaden mellan kulturformerna – det som gjorde dem helt oförenliga - var att egensinnet blickade tillbaka, medan skötsamheten såg framåt. Egensinnet var kortsiktigt, det försökte bromsa historien genom att bevara traditionella/förkapitalistiska produktionskoncept, där det var arbetarna själva som kontrollerade arbetsprocessen. Därför organiserade sig de egensinniga i brödraskap, som utestängde mindre kvalificerade arbetare, och därför de tillämpade spontana (okalkylerbara) kampformer.³³ Det var ett partikulärt projekt, som appellerade till särskilda skikt i klassen. Den långsiktiga skötsamheten strävade mot att mobilisera (och lyfta) *hela* arbetarklassen inom ramen för det moderna industrisamhället, på ett ordnat och *kalkylerbart* sätt. För det krävdes öppna klassorganisationer (som inte utestängde mindre skickliga arbetare) och en mer ordnad arbetsmarknadsregim, där förhandlingar och avtal ersatte spontaniteten.^{34 35}

Kort och koncist var de båda kulturformerna oförenliga, de uteslöt varandra. Skötsamheten strävade mot hegemoni i arbetarkulturen och det förutsatte egensinnets bekämpande och underordning. Det är denna kulturkamp som jag ska studera i denna uppsats, genom ett särskilt arbetarkollektiv.

3.3 Egensinniga grovarbetare och egensinnets historisering: kritiska reflektioner om Horgbys teori

Jag ska nu diskutera några problematiska inslag i Horgbys teori. Dessa problem berör dels uppsatsens konkreta ämne, hamnarbetarna; dels hur Horgby historiserar sina begrepp och slutligen hur han förstår kopplingen mellan livsstil och strategi.

32 Horgby, 1993, s. 170; 193

33 Horgby, 1993, s. 189

34 Horgby, 1993, s. 254

35 I denna diskussion kan vi se en intressant paradox i skötsamhetens projekt. Skötsamheten talade för hela klassen, den hade universella anspråk - men projektet förutsatte en klass som var enad och relativt socialt homogen. De egensinniga arbetarna försökte att bevara klassens heterogenitet, dess segmentering utifrån teknisk skicklighetsnivå. Skötsamheten kunde därför inte vara ett projekt för hela klassen, oavsett dess anspråk, eftersom själva universalismen hotade delar av klassen. I realiteten appellerade det huvudsakligen till klassens moderna skikt, fabriken massarbetare. Universalismen gjorde det partikulärt.

Egensinnet syftade till att bevara traditionella/förkapitalistiska produktionskoncept, enligt min tolkning av Horgby. Denna strategi var rationell för de skickliga arbetare vars kontroll över arbetsprocessen hotades av fabrikenas rationalisering. Hantverkarna var arketyper för detta förhållande, men enligt Horgby var även grovarbetarna en typiskt egensinnig grupp. Även de hade en stor ”frihet i arbetet”, menar han, som var rotad i traditionella arbetsformer och som de försökte att försvara genom att agera bråkigt/egensinnigt.³⁶ Men frihet kan betyda många saker, och det måste inte nödvändigtvis vara något positivt. Om grovarbetarnas frihet bestod i en stark kontroll över arbetsprocessen, som förstärkte arbetargruppens makt mot arbetsgivarna, fanns det incitament att försvara den. Då kan vi förstå egensinnet. Många grovarbetare var dock så kallad okvalificerad arbetskraft. De var oskolade, de hade en hög utbytbarhet på arbetsmarknaden och de saknade makt över det egna arbetet. Deras ”frihet” i arbetet bestod främst i att aldrig veta huruvida det fanns arbete för morgondagen. Var en sådan frihet värd att kämpa för, genom undandragande och mobilisering av traditionen? Jag menar att svaret är nej, en sådan frihet var inte värd egensinnet, och därmed blir Horgbys generalisering kring grovarbetarna (som en typiskt egensinnig grupp) något orimlig. Teorin håller dock om vi avgränsar egensinnet till de grovarbetargrupper som faktiskt hade en frihet värd att försvara. Hamnarbetarna var en sådan grupp. De var grovarbetare – den fysiska styrkan var deras viktigaste tillgång i arbetet – men hamnarbetet var ändå relativt kvalificerat/tekniskt krävande, under perioden runt sekelskiftet. Det gav hamnarbetarna en stark kontroll över arbetsprocessen, som de kämpade för att bevara genom att mobilisera traditionen.

Min andra kritiska reflektion handlar också om Horgbys avgränsning av teorin, eller bristen därav. Denna kritik går delvis bortom uppsatsens ämne, men den har stor betydelse för teorins generella värde. Såsom egensinnet beskrivits hittills förutsätter begreppet en specifik historisk kontext. Mer konkret: om strategins syfte var att bevara arbetarnas autonomi och frihet i arbetet när dessa förhållanden hotades av ekonomins modernisering, och om medlet för detta var att mobilisera traditionen - då förutsätter begreppet en period där ekonomin moderniseras (industrialiseringen) och där traditionen fortfarande har betydelse. Definitionen utgår från Horgbys utveckling av begreppet i bokens första delperiod, 1850-1910. I bokens andra del diskuterar Horgby fabriksarbetare i Norrköping på 1930-talet, som maskade för att fixera ackord och inte driva upp arbetstempot. De försökte inte att försvara förkapitalistiska produktionskoncept/driftsformer genom att mobilisera traditionen – det var meningslösa koncept för periodens fabriksarbetare - men Horgby menar ändå att de agerade egensinnigt.³⁷ Nu likställs nämligen egensinniga strategier med alla sorters undandragande kampformer i arbetet. Denna utveckling av begreppet blir nödvändig för att kunna bevara det i den

36 Horgby, 1993, s. 83

37 Horgby, 1993, s. 316-317

andra delperioden, där moderniseringen fullbordats. Men när egensinnet får så bred betydelse – när det både betyder försvar av traditionella arbetsformer, vilket förutsätter en viss historisk kontext; och allmänt undandragande från social disciplinering, oberoende av traditionen - blir det oklart vad det egentligen syftar på. Det är ett stort problem eftersom Horgby använder begreppet som en webersk idealtyp, vilket kräver tydlig innebörd.

För att skapa idealtypisk klarhet menar jag att det egensinniga begreppet måste historiseras mer. Egensinnet bör avgränsas till de arbetargrupper vars sociala autonomi och kontroll över arbetsprocessen hotades av moderniseringen (när denna pågick) och som mobiliserade traditionen i kampen mot denna. Egensinnet var inte något situationsbestämt, eller likställbart med alla former av undandragande i arbetet - utan en särskild livsstil kopplad till en specifik strategi, som appellerade till särskilda segment av arbetarklassen på grund av deras (historiskt specifika) levnadsvillkor. Det är denna idealtypiska definition som jag kommer att använda i uppsatsen.

Problemet med idealtypisk otydlighet har berörts tidigare av Lars Edgren, i hans recension av Horgbys bok. I recensionen tar han också upp ett annat (mycket viktigt) teoretiskt problem; relationen mellan livsstil och strategi. Förståelsen av arbetarkulturens två poler både som livsstilar och strategier är en central del i Horgbys teori. Han ser livsstilen som ett ”kollektivt handlingsmönster”, som formbestäms av strategin. Strategierna är historiskt bestämda, de tar form som reaktioner på moderniseringen - men inom dessa historiska ramar menar Horgby att arbetarna kan välja relativt fritt om de vill tillämpa egensinniga strategier i vissa sammanhang, och skötsamhet i andra.³⁸ Därmed blir strategin något situationsbestämt och relativt godtyckligt. Men begreppet livsstil borde enligt Edgren ”ange att en viss grupp hela livsmönster präglas av egensinnighet eller skötsamhet”, både på och utanför arbetet.³⁹ Med andra ord, en viss livsstil måste rimligtvis avgränsa vilka strategier som är möjliga att tillgripa (exempelvis) i arbetet – varför dessa inte kan vara godtyckliga eller situationsbestämda. Horgbys distinktion (den relativa frikopplingen av livsstilen från strategin) skapar motsägelser i teorin, och den gör det också mycket svårt att empiriskt belägga arbetarnas faktiska livsstilar. Exemplet med fabriksarbetarna här ovan är ett bra exempel. Dessa arbetare agerade egensinnigt i arbetet enligt Horgby, men de var skötsamma i övrigt. Vad hade de då för livsstil?

För att lösa problemet vill jag föreslå ett annat sätt att förstå relationen mellan livsstil och strategi, som upphäver den skarpa distinktion dem emellan. Jag menar att livsstilen kan förstås som ett uttryck för strategin, samtidigt som den senare förutsätter livsstilen. Annorlunda uttryckt är livsstilen formbestämd av strategin, eftersom den är strategins medel. Vi kan därmed inte se fenomenen som åtskilda i formell mening, utan som två delar av ett sammanhängande komplex, vilket präglar

38 Horgby, 1993, s. 41

39 Edgren, Lars, 'Egensinniga arbetare.', *Historisk tidskrift (Stockholm)*, 1995 (115), s. 565

arbetarnas *hela* livsmönster. Skötsamhetens strategi syftade till att integrera arbetarklassen i moderniteten, och för det krävdes en skötsam livsstil. Livsstilen var medel för strategin. Det samma gällde egensinnet: vissa arbetargrupper agerade bråkigt och irrationellt på arbetet och i privatlivet, *eftersom* deras egensinniga strategi syftade till undandragande från social disciplinering.

4. Metod- och källdiskussion

4.1 Metod

I denna uppsats ska jag undersöka hur ledningen i Transportarbetarförbundets ledning förhöll sig till hamnarbetarnas egensinne, genom en kvalitativ textanalys av förbundstidningen *Transportarbetaren*. En viktig del av detta är att analysera tidningens diskurser. Diskurs förstås här som en underliggande samtalsordning, som ger verkligheten betydelse genom att representera (förmedla) den på särskilda sätt. Annorlunda uttryckt verkar diskursen som ett meningsskapande filter i språk och text, som avgränsar vad som är möjligt att tycka och inte tycka. Den konstruerar och reproducerar särskilda normsystem och därigenom skapar den sociala relationer. Därmed kan texter inte ses som objektiva redogörelser för ett tings beskaffenhet, utan de är själva konstruerande av dessa ting.⁴⁰

Diskursanalysen syftar till att beröva texten sitt sanningssägande anspråk genom dekonstruktion. Texten dekonstrueras när dess underliggande betydelser (dess meningsskapande diskurser) blottläggs, vilket kräver teoretisk reflektion. Teorin är en viktig del av metoden. I denna uppsats är kategorierna skötsamhet och egensinne – såsom de beskrivits i uppsatsens forskningsläge och teorikapitel – de analytiska verktyg som jag kommer att bruka för att blottlägga och begripliggöra *Transportarbetarens* diskurser. Kanske är dessa normsystem mycket explicita i texten, men de kan också vara implicita, dolda i undertext och konnotationer.

Ordet diskurs reser frågor av ontologisk karaktär. Menar jag att hela den sociala verkligheten är diskursiv, i meningen att inga sociala fenomen kan förstås utanför språkets meningsskapande kontext? Det gör jag inte. Jag tror att språket är en central del av den sociala verkligheten, men att denna inte kan reduceras till språket. Den sociala verkligheten har diskursiva och icke-diskursiva moment.⁴¹ Mer specifikt tror jag att språket växelverkar med icke-diskursiva, objektiva förhållanden i ett förhållande av relativ autonomi. Det kan återkopplas till den teoretiska diskussionen, där jag beskrev hur arbetarnas kultur delvis formades av deras villkor i arbetet – ett icke-diskursivt, materiellt levnadsförhållande – men att kulturen också formades av andra sociala praktiker. Jag exemplifierade

40 Börjesson, Mats, *Diskurser och konstruktioner: en sorts metodbok*, Studentlitteratur, Lund, 2003, s. 17

41 Börjesson, 2003, s. 31

sambandet med skötsamheten. Detta projekt var delvis ett resultat av industrialiseringen (en objektiv, icke-diskursiv process) men också av rörelsens fostrande arbete, en diskursiv/normerande praktik. Genom att analysera tidningens diskurser är det den sistnämnda processen som jag vill blottlägga och analysera.

4.2 Källdiskussion

I denna uppsats kommer jag att granska samtliga nummer av Transportarbetarförbundets tidning, *Transportarbetaren*, mellan åren 1897-1908. Tidningen kommer huvudsakligen att användas som kvarlevande källa. Genom tidningen (och dess tendenser) ska jag undersöka hur Transportarbetarförbundets ledning förhöll sig till hamnarbetarnas livsstil och fackliga arbete. En viktig källkritisk fråga blir då: hur representativ var tidningen för förbundsledningen? Jag menar att representativiteten var stark. Tidningen publicerades och redigerades av förbundet och dess huvudredaktör var förbundets förtroendeman, Charles Lindley. Det framgår tydligt ur tidningens innehåll att dess främsta syfte var att förmedla ledningens beslut och åsikter till förbundets lokala medlemmar. Den innehöll inga forum (insändarspalter eller liknande) där vanliga medlemmar kunde kritisera tidningen och förbundsledningen.

Lokalorganisationerna bidrog dock till tidningens innehåll i mindre utsträckning, genom olika sorters rapporter. I dessa rapporter kan det framkomma synpunkter som avviker från ledningens. Uppgiften att belägga vem som skrivit de mer lokala artiklarna - huruvida redaktionen har pennan eller om artikeln ska betraktas som en lokal rapport - är dock inte helt enkel. Merparten av tidningens artiklar saknar nämligen signatur. För att göra en sådan bedömning måste jag därför analysera innehållet. Diskuteras det lokala sammanhanget utifrån, eller har texten en vi- och här-form? När jag tolkar det som att texten är en lokal rapport kommer jag att skriva det och motivera tolkningen. Om jag inte kommenterar artikelns ursprung utgår jag från att tidningen/redaktionen har pennan.

Tidningen kommer dock inte bara att brukas som kvarleva. Texten kommer också att *berätta* om situationer där hamnarbetarnas egensinne aktualiserades. Framförallt kommer texten att berätta hur olika hamnarbetarkollektiv bildade kooperativ i försök att överta kontrollen över arbetsprocessen, vilket jag menar var en typiskt egensinnig strategi. De artiklar som berättar detta har olika källvärden beroende på deras upphovsman. När de har karaktär av lokala rapporter – när författaren kan antas tillhöra det arbetarkollektiv som diskuteras i texten – är det troligt att författaren varit nära själva händelserna, i både tid och rum. Vad gäller textens tendens, är det då också troligt att författaren förmedlar en syn på händelserna som ligger nära det diskuterade arbetarkollektivets. Men när lokala (egensinniga) förhållanden diskuteras av redaktionen, måste vi dels betänka att dessa inte deltagit direkt i händelserna, samt att förbundsledningens (troligtvis skötsamma) syn kan färga berättelsen. Det

är dock föga troligt att tidningen skulle ljuga om att sådana händelser ägt rum.

5. Historisk bakgrund

5.1 Industrialiseringen och arbetskraftens sociala degradering

Sverige började att industrialiseras redan på 1870-talet, men fabriksindustrins verkliga genombrott kom med 1890-talets högkonjunktur. Orsakerna var delvis teknologiska. Utvecklingen av två basteknologier, förbränningsmotorn och elkraften, gjorde det möjligt att mekanisera varuproduktionen i mycket högre grad och därigenom stegra arbetets produktivitet.⁴² Men för att kunna nyttja den nya teknikens potential maximalt krävdes också radikala förändringar i arbetsprocessen.⁴³ I den förkapitalistiska varuproduktionen (särskilt vad gäller hantverket) hade arbetarna själva kontrollerat arbetsprocessen - arbetets organisering, delning och rytm – i hög grad. Därmed kontrollerade de också arbetets produktivitet, dess takt. I den moderna fabriken (eller i dess idealtypiska tillstånd) skulle makten över produktiviteten fräntas arbetarna.

Fabrikens grundförutsättning var maskindriften, eller mekaniseringen av produktionen.

Mekaniseringen innebar att den tekniska kunskapen – arbetets tekniskt krävande moment - objektifierades i maskinerna.⁴⁴ Därmed kunde kapitalägarna stycka upp det levande arbetet i sina enkla, konstituerande moment – de kunde degradera arbetskraften till en rent utförande produktionsfaktor: en enkel delarbetare - genomföra en mer systematisk arbetsdelning (rationalisera produktionen) och själva överta kontrollen över arbetsprocessen.⁴⁵ Sammantaget möjliggjorde detta en mer systematisk ökning av arbetets produktivitet.

Fabriksdriften skapade en disciplinerad och enkel arbetartyp – den degraderade arbetskraften - men fabriken var inte heller möjlig utan densamme. Arbetsgivarnas enskilda rätt att styra arbetsprocessen (det som möjliggjorde stegringen av produktiviteten) förutsatte en viss form av subjektivitet hos arbetskraften; det förutsatte en frivillig underordning och disciplinering hos arbetarna till det moderna fabriksarbetets krav. Kopplingen till uppsatsens teoretiska ramverk är tydligt: egensinnet syftade till att motverka degraderingen (disciplineringen) och bevara arbetarnas makt över arbetsprocessen - medan skötsamheten anpassade sig till fabriken krav på en disciplinerad, enkel arbetskraft. Skötsamheten var

42 Lund, Christer, *Spelets regler: institutioner och lönebildning på den svenska arbetsmarknaden 1850-2010*, 2. uppl., SNS förlag, Stockholm, 2010, s. 81-85

43 Åmark, Klas, *Facklig makt och fackligt medlemskap: de svenska fackförbundens medlemsutveckling 1890-1940*, Arkiv, Lund, 1986, s. 25; 57

44 Lund, 2010, s. 85

45 Braverman, Harry, *Labor and monopoly capital: the degradation of work in the twentieth century*, 2. pr., Monthly Review Press, New York, 1974, s. 75; 80

delvis ett resultat av fabriksdriften, samtidigt som kulturen möjliggjorde och skapade fabriken. Det subjektiva/kulturella var en materiell kraft i sig.

Den sociala degraderingen av arbetskraften är något som kunnat iakttas i alla avancerade industriländer, när dessa moderniserades. Processen har analyserats på ett mycket genomgripande sätt av den marxistiska teoretikern Harry Braverman, i hans bok *Labor and Monopoly Capital*. I Sverige yttrade sig degraderingen genom en massiv tillväxt av den industriella (den oskolade och halvkvalificerade) arbetskraften under 1800-talets sista årtionden. Antalet industriarbetare ökade från 80000 år 1870 till 330000 år 1910.⁴⁶ Det var också denna process som lade grunden för den moderna fackföreningsrörelsen.

Den tidiga fackföreningsrörelsen hade burits upp av hantverkarna. Det var de som organiserade sig först (runt mitten av 1800-talet) och ofta bildades föreningar ur gamla skrålag. Fabriksarbetarna började att organisera i stor omfattning under 1890-talet. Det ledde till en kraftig medlemsexpansion i den samlade fackföreningsrörelsen åren efter sekelskiftet. Medan medlemstillväxten i hantverkarförbunden låg någonstans mellan 75 % till 115 % under perioden 1902 till 1907, ökade medlemsantalet i grov- och fabriksarbetareförbunden med 692 %, enligt historiken Klas Åmark.⁴⁷ Av cirka 220000 medlemmar i LO år 1908 beräknar densamme att cirka 90000 var fabriksarbetare, 50000 oskolade grovarbetare, 25000 transportarbetare och 35000 hantverkare (i och utanför fabriksindustrin). Av de 90000 fabriksarbetarna var cirka hälften oskolade.⁴⁸ Fabrikernas oskolade och halvkvalificerade arbetare, skötsamhetens massarbetare, dominerade nu fackföreningarna.

5.2 Facklig mobilisering och skötsamhetens strategi

På 1890-talet ökade också centraliseringen i fackföreningsrörelsen. Förbundsbildningarna i början av 1890-talet var ett viktigt led i processen, men ännu viktigare var sammanslutningen av dessa i Landsorganisationen (LO) 1898. LO:s högsta ledning mellan kongresserna var dess representantskap, som samlade representanter för samtliga förbundsledningar. Organisationens syfte var att styra det fackliga arbetet mot en mer långsiktig strategi, där föreningsrätten - fackföreningarnas rätt att representera sina medlemmar och verka öppet på arbetsplatserna - var ett centralt mål. Ett annat viktigt mål var principen om kollektivavtal, som i sin tur krävde föreningsrätt.⁴⁹

Generellt kan vi säga att LO vägledes av den skötsamma strategi som beskrevs i teorikapitlet. Det fackliga arbetet inriktades mot att skapa långsiktiga förbättringar i hela klassens villkor. För det krävdes en mer ordnad och kalkylerbar arbetsmarknadsregim, där arbetsmarknadens parter erkände

46 Åmark, 1986, s. 24

47 Åmark, 1986, s. 70-72

48 Åmark, 1986, s. 70-72; 80

49 Lundh, 2010, s. 119-121

varandra formellt och slöt övergripande avtal på central nivå. Här blev motsättningen med egensinnet särskilt tydlig. Den ordnade regim som organisationen eftersträvade förutsatte ömsesidigt förtroende hos arbetsmarknadens parter och fasthållande vid ingångna avtal. Det underminerades av de egensinniga arbetarkollektivens bråkiga spontanitet. Vidare, för att fackföreningsrörelsen skulle kunna bli en viktig maktfaktor – och skapa långsiktiga förbättringar av arbetarnas villkor – måste den kontrollera en stor del av arbetskraftens utbud. Det krävde en *öppen* organisationsform som överskred klassens yrkesmässiga segmentering.⁵⁰ Egensinnets typiska organisationsform, brödraskapet, hindrade denna strävan.

Centraliseringen i fackföreningsrörelsen ledde till en motsvarande mobilisering på motståndarsidan. Ett flertal stora arbetsgivarorganisationer bildades under perioden runt sekelskiftet, däribland Svenska Arbetsgivarförbundet (SAF) 1902. Liksom LO strävade ledningen i SAF mot en mer ordnad och centraliserad arbetsmarknadsregim. I deras fall hade det att göra med den strukturella utvecklingen i ekonomin, som ökade behovet av långsiktig planering. Sen 1890-talet hade den industriella produktionen blivit alltmer kapitalintensiv (mekaniserad). Därmed hade inträdeskostnaderna i produktionen – kostnaderna för det fasta kapital som krävs för att producera med genomsnittlig produktivitet – ökat kraftigt. Ökade kapitalkostnader måste kompenseras av ökade vinster. Eller mer konkret: de stigande kapitalkostnaderna ökade behovet av säkra och långsiktiga vinstkalkyler, vilket i sin tur krävde långsiktiga förpliktelser från arbetsgivarsidan om att inte störa produktionen.⁵¹ Sådana förpliktelser kunde bara tryggas genom att möta fackföreningarna i förhandlingar.

Det första svenska riksavtalet var verkstadsavtalet 1905. Men den överenskommelse som verkligen lade grunden för riksavtalens institutionalisering på svensk arbetsmarknad var decemberkompromissen 1906. Under det året utbröt ett antal konflikter som orsakades av att SAF-anslutna arbetsgivare ville skriva in principen om arbetets frihet i lokala avtal. Denna princip, paragraf 23 i SAF:s stadgar, stipulerade att det var arbetsgivarnas enskilda rätt att leda och fördela arbetet: att kontrollera arbetsprocessen och arbetets bemanning. Med andra ord syftade principen till att cementera de principer som krävdes i fabriksdriften.

Att principen om arbetets frihet var en ödesfråga (eller en grundläggande princip) för SAF var mycket tydligt. Organisationen hotade nämligen med storlockout om inte fackföreningarna erkände den. Det var mot den bakgrunden som LO bjöds in till centrala förhandlingar om de lokala konflikterna i december 1906. Förhandlingarna (som pågick i flera veckors tid) slutade med ett förlikningsförslag som antogs av båda parterna. I och med uppgörelsen, senare känd som

50 Horgby, 1993, s. 261

51 Åmark, 2010, s. 82-83

decemberkompromissen, gick LO med på att skriva in paragraf 23 i de lokala avtalen (om än med vissa reservationer) i utbyte mot att SAF erkände de lokala fackföreningarnas föreningsrätt.⁵² Uppgörelsens historiska betydelse var dock betydligt större än dess lokala innehåll. Genom att LO och SAF erkände varandras grundläggande principer (föreningsrätten och principen om arbetets frihet) på central nivå lades grunden för framtida överenskommelser. Med andra ord lades grunden för en mer centraliserad och ordnad arbetsmarknadsregim.

Hur kan vi återkoppla detta till uppsatsens teoretiska ramverk? Skötsamheten strävade mot att förbättra hela klassens villkor, genom anpassning och kompromisser. I och med decemberkompromissen skedde just detta. LO anpassade sig till fabrikssystemets krav på en disciplinerad och skötsam arbetskraft, genom att erkänna arbetsgivarnas enskilda rätt att kontrollera arbetsprocessen. I utbyte fick de föreningsrätten, och denna rätt var oumbärlig för att skapa långsiktiga förbättringar i hela arbetarklassens villkor.

Men när ledningen erkände principen om arbetets frihet tog den också ställning mot de arbetargrupper som hade en stark kontroll över arbetsprocessen, och vars fackliga (!) arbete var inriktat på att förstärka denna kontroll. En av dessa grupper var hamnarbetarna.

5.3 Hamnarbetarna och arbetets frihet

Innan näringsfrihetsförordningen 1864 arbetade de svenska hamnarbetarna i skrålag, som ofta var specialiserade på särskilda varuslag. Dessa lag åtog sig arbetet direkt och kontrollerade arbetsprocessen i hög grad. När skråsystemet upphävdes övertogs stuveriarbetet – lossningen och lastningen av fartygen – dels av privata stuvare. Stuvarna var mellanhänder i produktionen, som anlätades av rederierna (båtgåarna) för att rekrytera arbetskraft och organisera arbetet. De hamnarbetare som arbetade under stuvarna förlorade mycket av sin tidigare makt över arbetet: de blev lönearbetare med (i regel) mycket osäkra anställningsförhållanden. Men många före detta skrålag bildade kooperativ för att motverka denna degradering. Kooperativen fortsatte att åta sig arbetet direkt; de arbetade med egna verktyg, valde sina egna arbetsmetoder och löneformer; de fördelade inkomsterna efter eget behag och så vidare.^{53 54} De exemplifierar hur en tekniskt skicklig arbetargrupp - när dessa hotades av moderniseringen - organiserade sig i slutet form (som brödraskap) för att bevara förkapitalistiska produktionskoncept. Med andra ord exemplifierar de en egensinnig strategi.

52 Gefvert, Hans, *Den socialdemokratiska fackföreningsrörelsen i decemberkompromissen 1906/07*, Uppsala univ., Örebrofilialen, Örebro, 197n, s. 9-10

53 Erixon, Sigurd, *Stockholms hamnarbetare: före fackföreningens genombrott : en etnologisk studie*, [2. uppl.], Atlantis, Stockholm, 1988, s. 29

54 Kellokumpu, Risto, *Hur vill vi leva?: transportarbetare i Malmö vid sekelskiftet 1800-1900*, [Svenska transportarbetareförb.], [Malmö], 1995, s. 30

Även i det icke-kooperativa, stuvar-organiserade hamnarbetet kvarstod behovet av relativt skicklig arbetskraft efter skråtiden. En viktig anledning var den tekniska utvecklingen. När ångbåtarna började ersätta de gamla segelfartygen på 1870-talet skedde en kraftig tillväxt i godstrafiken. För att klara den ökade rulljangsen krävdes yrkeskunniga arbetare. Vidare kvarstod specialiseringen utifrån varuslag i många hamnar. Ända in på 1900-talet var exempelvis kol- och kokslastningen förlagd till västra hamnen i Malmö, medan östra hamnen skötte stycke gods.⁵⁵

I slutet av 1800-talet började det att formeras mer reguljära stuveriarbetarkårer i hamnarna, av och för de yrkeskunniga arbetarna.^{56 57} Det var dessa fasta lag som bar upp den fackliga organiseringen, som startade under samma period. Många av hamnarbetarfackföreningarna anslöt sig till Transportarbetarförbundet 1897 och inleddes därmed i den socialdemokratiska arbetarrörelsen. Som jag berörde i forskningsläget, verkar disciplineringen till ett mer skötsamt leverne ha varit en viktig del av föreningarnas tidiga arbete. Hamnarbetarnas livsstil var nämligen allt annat än skötsam.

En av de studier som nämndes i forskningsläget var Anders Björklunds *Hamnens arbetare*, som undersöker hamnarbetarkulturen i Göteborg. Studien är lokal, men eftersom dess resultat till stor del överensstämmer med andra undersökningar på samma ämne menar jag att den ger en generell inblick i de svenska hamnarbetarnas livsstil.⁵⁸

De göteborgska hamnarbetarnas livsstil (under perioden runt sekelskiftet) var mycket bråkig, enligt Björklund. Hamnarbetarna slogs, svor och de konsumerade stora mängder alkohol. Framförallt drack de på jobbet, och detta supande institutionaliserades genom olika kulturella riter. Den så kallade ”salningen” - där pengar samlades ihop till en utvald arbetare, som skickades iväg från arbetet för att införskaffa alkohol - var en sådan rit. Genom riten demonstrerade (och skapade) arbetarnas en frihet i arbetet. Annorlunda uttryckt blev alkoholen ett medel för att stärka arbetarnas kulturella och sociala autonomi – vilket var typiskt egensinnigt. Andra traditioner i arbetet hade samma syfte. Ett exempel är hamnarbetarnas ”spel”, där de beslutade egenhändigt (alltså oberoende av fackförening och stuvare) när det var dags för vila/rast.⁵⁹

55 Kellokumpu, 1995, s. 29-30

56 Tidman, 1998, s. 47-48

57 Det var just behovet av yrkeskunnighet som fick rederierna och stuvorna att börja skapa fasta lag. Knut Tengdahl beskriver sambandet bra i sin studie över Stockholms hamnarbetare från 1897: ”..även inom detta yrke kräves – jämte goda kroppskrafter – en god portion vana, om också ej yrkeskicklighet i högre mening. Och utan ha en fast – visserligen icke fast aflönad, men ständigt påräknelig – arbetarekår med denna vana inne, skulle arbetsgifvarne föga rosa marknaden” - Tengdahl, Knut A., *Material till bedömande af hamnarbetarnes i Stockholm lefnadsförhållanden.*, Inst., Stockholm, 1897, citerad i Erixon, 1988, s. 16

58 För liknande studier se exempelvis: Erixon, Sigurd, Stockholms hamnarbetare: före fackföreningens genombrott: en etnologisk studie, [2. uppl.], Atlantis, Stockholm, 1988

59 Björklund, 1984, 39; 69-71

En viktig del av egensinnet (enligt Horgby) var dess hederskodex. I denna kodex var markeringen av den egna yrkesgruppens särart centralt. Horgby exemplifierar med den skickliga hantverkaren, som markerade sin särart (visavi mindre skickliga arbetare) genom stilig klädsel och andra synliga attribut. Andra viktiga element i egensinnets heder enligt teorin var retoriska spel (med stötar och motstötar) och fysiska styrketävlingar, där hedern testades genom att utmanas.⁶⁰ I Björklunds studie av hamnarbetarkulturen är markeringen av särart centralt. Hamnarbetarna klädde sig på särskilda sätt, precis som Horgbys hantverkare. De hade ett språk som var svårförståeligt för utomstående; de tilltalade varandra med öknamn och de utmanade varandras heder genom burdust skämtande och fysiska styrketävlingar.⁶¹ Deras heder var utpräglad egensinnig.

Egensinnet var dock inte bara bråkighet och avskiljande, enligt teorin - livsstilen var också präglad av traditionen. Men mobiliserade hamnarbetarkulturen traditionen, och i så fall hur? Björklund menar att den gjorde den det, även om tradition i det här fallet inte främst syftar på förmoderna förhållanden och förpliktelsesystem. Förvisso var fenomenet som arbetarnas ”spel” troligtvis hämtat från skråtidens arbetsförhållanden, men Björklund menar att livsstilen framförallt tog näring från myten om sjåaren: den mycket socialt utsatta stuveriarbetartyp som existerade mellan skrålagens upplösning och de moderna arbetarlagen. Sjåarna saknade anställningstrygghet, de levde under usla ekonomiska, sociala och sanitära förhållanden i hamnarnas förstäder och så vidare. Enligt Björklund såg sekelskiftets fackligt organiserade stuveriarbetare tillbaka på denna tillvaro (och kulturen som den fostrade) med en idealiserad nostalgi:

Ändå (trots sjåarnas trasproletära tillvaro, min anm., JH) spänns myter om frihet kring denna tids ”förfackliga” sjåare. De sågs som obändiga fribrytare, ett trasproletariatets levnadskonstnärer, existerande i samhällets yttersta marginaler och förevigade i Albert Engströms Koling. Enligt stereotypen levde de i ett lättsinnigt oberoende, arbetade blott tills de hade en slant som räckte till ett krogbesök och bekymrade sig inte stort över morgondagen.⁶²

Sammantaget visar Björklunds studie att hamnarbetarnas livsstil i Göteborg – som jag också menar var typisk för hamnarbetarkulturen generellt under perioden – var utpräglad egensinnig. Men studien visar också att fackföreningens skötsamma ledare (där det ingick godtemplare) försökte att göra arbetarna mindre egensinniga, på olika sätt. De försökte exempelvis få arbetarna att sluta spela kort (ett nöje med gamla anor i hamnen) för att istället spela schack, vilket sågs som en mer ”kultiverande fritidsverksamhet”.⁶³ Öknamnen och den frisinnade retoriken bekämpades genom strikta ordningsregler i föreningssammanhang. De införde böter för fylla på arbetet och de försökte få in bestämmelser om nykterhetskrav i de lokala avtalen. Kulturkampen blev en viktig del av

60 Horgby, 1993, s. 160-164

61 Björklund, 1984, s. 59-65

62 Björklund, 1984, s. 53-54

63 Björklund, 1984, s. 44

fackföreningens arbete, eftersom organisationen (i den socialdemokratiska självbilden) var ”hävstång... till högre kulturell, moralisk och ekonomisk lyftning.”⁶⁴

Detta arbete verkar dock ha varit mycket svårt. Många arbetare ignorerade föreningens förbud mot fylla på arbetet, eftersom nykterheten kunde vara mer stigmatiserande på golvet. Supandet var en traditionell sedvänja och en viktig del av insocialisationen i arbetarnas gemenskap. Den som vägrade att supa riskerade utfrysning och trakasserier, enligt Björklund. Öknamnen och den frisinnade retoriken fortsatte också, och föreningen hade mycket svårt att minska arbetarnas spel och salning.⁶⁵ Sjäårstilen var djupt rotad i hamnen.

Den gängse bilden i forskningen om hamnarbetarkulturen är att fackföreningarna verkade som en rakt igenom skötsam kraft. Men i forskningsläget argumenterade jag för att den bilden måste modifieras eftersom de lokala fackföreningarna också tillämpade egensinniga kamp- och organisationsformer i stor utsträckning. Vad innebär då det?

LO:s skötsamma strategi strävade mot att mobilisera hela klassen, varför strategin förutsatte en öppen organisationsform. Jag utgår från att Transportarbetarförbundet bar upp denna strategi bland hamnarbetarna, eftersom LO var förbundens samorganisation. I hamnarna var dock arbetskraften delad i mer eller mindre reguljära lag, och det var de mer yrkeskunniga arbetarna som tenderade att ha företräde till arbete. Som jag skrev tidigare var det dessa arbetare, den fasta ”kajadeln”, som drev på den fackliga organiseringen i slutet av 1800-talet. Fackföreningarna blev därför ofta inriktade på att monopolisera arbetet till de fasta lagen, och utestänga mindre yrkeskunniga hamnarbetare från arbete. Så var det exempelvis i Göteborgs första hamnarbetarfackförening, Göteborgs stuveriarbetarfackförening, som bildades 1885 – samma förening som försökte att fostra arbetarna till ett mer skötsamt leverne. I Björklunds studie framkommer det att föreningen (fram till år 1897) var helt inriktad på att stärka de fasta lagens ställning, på bekostnad av de okvalificerade (icke-fasta) arbetarlagen. De fasta lagen var också relativt autonoma visavi föreningen. Ofta förhandlade de direkt med arbetsgivarna om löner, arbetstider etc., och de utlyste egna strejkaktioner.⁶⁶

1897 slöts ett avtal i Göteborgs hamn som överförde företrädesrätten till de fackligt organiserade arbetarna. Samma år gick föreningen med i Transportarbetarförbundet, varpå den drogs in i socialdemokratins kulturkamp. Men detta innebar ingen radikal förändring av fackföreningens strategi visavi de icke-fasta arbetarna. Det var fortfarande de fasta lagen som dominerade föreningen och kontrollerade vilka som hade tillträde till denna. När arbetsrätten knöts till fackmedlemskapet fortsatte

64 Hjern, Harald, *Historik över Göteborgs hamnarbetarefackförenings med sektioner 50-åriga tillvaro*, [Fören.], Göteborg, 1935, s. 130, citerad i Björklund, 1984, s. 34

65 Björklund, 1984, s. 39-40

66 Björklund, 1984, s. 67

de att utestänga de icke-fasta från arbete genom att inskränka medlemskapet. De lyckades höja medlemsavgifterna till nivåer som bara de fasta arbetarna kunde bekosta, införa tak för antalet medlemmar och så vidare.⁶⁷ De mer skötsamma medlemmarna i ledningen och förbundets fackliga strategier var starkt kritiska mot yrkesprotektionismen. De ville organisera alla arbetare i hamnen, inte bara de fasta lagen. Därför agiterade de tidigt för så kallade rundgångssystem, där arbetet fördelades lika mellan alla lag.⁶⁸ Men det var först efter 1909, då de fasta lagens arbetare lämnade fackföreningen (av skäl som inte behöver redogöras här) som detta system kunde implementeras.

Min poäng är detta: i Göteborg lyckades de fasta arbetarna använda fackföreningen som ett brödraskap; motsatsen till LO:s öppna klassorganisation. Fackföreningen blev ett verktyg för att motverka social degradering och bevara kårens segmentering utifrån teknisk skicklighetsnivå. Detta trots att föreningen samtidigt verkade som en slags sedlighetspolis i arbetarkollektivet, som försökte att fostra arbetarnas livsstil i skötsam riktning. Egensinnet och skötsamheten samexisterade i den lokala organisationen.

Detta förhållande var inte unikt för Göteborg. Brödraskapsprincipen var utbredd i hamnarbetarnas fackliga organisering överlag - eftersom organiseringen bars upp av de yrkeskunniga, reguljära arbetarna. Principen fick sin renaste form när fackföreningarna organiserade sig som kooperativ, för att kringgå stuvorna och överta kontrollen över arbetsprocessen. Det var särskilt vanligt i Norrland under perioden runt sekelskiftet, men det förekom också i mellersta och södra Sverige.⁶⁹ I Norrköping bildade stuveriarbetarfackföreningen (som startats av de fasta lagens arbetare) kooperativ år 1891 och lyckades snart få monopol på allt arbete. Mer konkret lyckades föreningen slå ut de privata stuvorna genom att utföra oannonserade, spontana blixstrejker.⁷⁰ Därefter organiserade arbetarna arbetsprocessen själva, de valde sina egna förmän och arbetade med egna verktyg. I Malmö hade gamla skrålag bildat kooperativ innan fackföreningarnas tid och nya bildades tiden efter. De arbetade under samma principer som kooperativet i Norrköping, även om de inte lyckades att monopolisera arbetet. I östra hamnen var det ett kooperativ ("Femmelaget") som bildade östra sidans stuveriarbetarfackförening 1905, och i samma hamn startades två andra kooperativa fackföreningar år 1907.⁷¹ Dessa kooperativ var ofta mycket stridbara, men om förbundet strävade mot att samla så många hamnarbetare som möjligt i organisationen, hade de en mycket skadlig verkan. Inte nog med att kooperativen segmenterade arbetskraften utifrån yrkeskunnighet, de skapade också konkurrenssituationer som pressade lönerna för alla arbetare i hamnarna. Kooperativen fungerade som privata stufvoföretag och för att få företräde till arbete blev de ofta tvungna att underbjuda de andra

67 Björklund, 1984, s. 22-23; 66-68

68 Björklund, 1984, s. 72

69 Erixon, 1988, s. 30

70 Tidman, 1998, s. 27; 60

71 Kellokumpu, 1995, s. 33

stuvorna.

Men oavsett vad förbundsledningen tyckte om allt detta, var den förpliktigad att stödja de lokala organisationerna i deras fackliga strider. Det gällde den yrkesprotektionistiska fackföreningen i Göteborg såväl som kooperativen i Norrköping, Malmö och så vidare. Den här motsättningen hos förbundet – dess skyldigheter att stödja egensinniga organisations- och kampformer på lokal nivå, samtidigt som det bar upp skötsamhetens strategi nationellt – är en av de saker som gör uppsatsens undersökning intressant. Förbundet hade dubbla förpliktelser, som inte gick att förena. Jag menar också att denna motsättning drevs till sin spets i och med decemberkompromissen 1906.

En av de konflikter som decemberförhandlingarna i Stockholm 1906 handlade om var en transportkonflikt, varför Transportarbetarförbundets styrelse deltog i LO:s förhandlingsdelegation. Därmed deltog förbundsledningen också i erkännandet av paragraf 23. Denna princip var helt oförenlig med situationen i Sveriges hamnar. Om arbetsgivarna hade enskild rätt att kontrollera arbetsprocessen och arbetets bemanning var fackföreningens företrädesrätt i Göteborg (och ett stort antal andra städer), samt den kooperativa driften i Norrköping och Malmö, förhållanden som saknade legitimitet.

Det faktum att hamnarbetarna varit så framgångsrika i sina egensinniga strategier – att de lyckats tillkämpa sig en så stark kontroll över arbetsprocessen - gjorde att SAF fokuserade sina attacker mot hamnarna, när organisationen inledde sin kampanj för att genomdriva paragraf 23 efter decemberkompromissen. Det första stora slaget om arbetets frihet stod i Norrköpings hamn, våren 1907. Den utlösande orsaken var hamnarbetsgivarnas beslut att bilda ett privat stuveribolag, i direkt utmaning mot kooperativets arbetsmonopol. De gjorde det med understöd från SAF och med hänvisning till principen om arbetets frihet. Fackföreningen svarade med blockad mot alla fartyg som anlätade bolaget, varpå arbetsgivarna hyrde in engelska strejkbrytare. Transportarbetarförbundet förblev resoluta i sitt stöd till arbetarnas kooperativ genom hela konflikten, som pågick över ett år – och när SAF försökte att genomdriva paragraf 23 i Norrland, för att upphäva fackföreningarnas företrädesrätt där, valde förbundet att höja insatserna. Det inledde en rikstäckande blockad mot alla fartyg som lastats med strejkbrytare på orterna.⁷² Striden om paragraf 23 blev nationell.

Den stora hamnkonflikten om paragraf 23 – som beskrivits mycket utförligt av Yngve Tidman i hans bok *Spräng Amalthea* - slutade med nederlag för hamnarbetarna år 1908. Men själva förloppet är inte det mest intressanta här. Det jag vill belysa är den paradoxala omständigheten att förbundet gick ut i storstrid mot en princip som det redan erkänt i och med decemberkompromissen. Jag menar att detta

72 Tidman, 1998, s. 171-179

speglar konflikten mellan skötsamhet och egensinne i förbundet, dess dubbla (och oförenliga) förpliktelser mot det skötsamma LO och de (delvis) egensinniga fackföreningarna. Förbundsledningen erkände paragraf 23 i Stockholm, eftersom förbundet var en del av LO. Men ledningen tvingades snart att ta strid mot samma princip, när denna brukades för att attackera fackföreningarnas egensinniga kooperativ.

6. Undersökning

Givet detta historiska sammanhang blir det intressant att studera hur förbundstidningen (som jag antar förmedlade ledningens synpunkter) förhöll sig till fackföreningarnas kooperativ - och andra egensinniga kamp- och organisationsformer - från förbundets födelse 1897 till det ödesdigra året 1908. Hur återspeglas förbundets dubbla förpliktelser i texten; är tidningens hållning mot kooperativen ambivalent, eller förmedlar den skötsamhetens strategi? Det blir särskilt intressant att studera detta under konflikterna om paragraf 23 år 1907-1908, när motsättningen ställdes på sin spets. Hur förhöll sig tidningen till denna paragraf och dess möjliga konsekvenser?

Men följande undersökning handlar inte bara om fackföreningarnas egensinniga strategier. Jag vill också undersöka hur tidningen förhöll sig till hamnarbetarnas egensinniga livsstil i en mer generell bemärkelse. Den frågeställningen kan brytas ned i en rad mindre frågor. Hur diskuterar tidningen de egensinniga konjunkturmedlemmarna: de som bara var med när det passade dem, de icke-aktiva och kortsiktiga medlemmarna? Hur diskuteras arbetarnas alkoholkonsumtion, deras frisinnade språk, slagsmålen, svordomarna och öknamnen? Diskuterar tidningen arbetarnas livsstil i relation den fackliga strategin? Hur diskuteras arbetarnas bildning och ”upplysning”, deras strävan (eller icke-strävan) mot kulturell förädling? Genomsyras tidningen av en skötsam diskurs när allt detta diskuteras; försöker den aktivt att fostra arbetarna till en mer skötsam livsstil?

6.1 *Transportarbetaren* 1897-1902: Hamnarbetarnas livsstil

På första sidan i tidningens första nummer finns en artikel med rubriken ”Till nya fackföreningsmedlemmar”. I artikeln uttrycks ett missnöje med medlemmarnas inställning till det fackliga arbetet, som (enligt författaren) präglas av kortsiktighet och lättja. Författaren menar att de som gått med i föreningen ”i den tron att ögonblickligen få mera betalt för ert arbete..” kommer att bli besvikna, och att tidningen ”förvåna sig öfver, att fackföreningen värkligen uträttat så mycket då liknöjdheten från er sida varit så stor..”. Det är tydligt att det är förbundets kortsiktiga konjunkturmedlemmar som attackeras här: de som bara var med när det gynnade dem och som inte deltog aktivt i föreningsarbetet – vilket är typiskt egensinnigt enligt Horgby. Artikeln avslutas med en uppmaning till arbetarna att alltid bevista föreningsmötena, samt att ”..alltid uppföra er nyktert och

anständigt..”⁷³ Det nyktra och anständiga är normen, liksom plikt känslan (underordningen under kollektivet) och nykterheten - tre viktiga beståndsdelar i det Horgby kallar skötsamhetens hederskodex.⁷⁴

Ett återkommande tema i tidningen under 1898 är hur fackföreningarna lyfter arbetarna till en högre andlig tillvaro. Denna upplysning – arbetarnas kulturella förädling – varigenom arbetaren förverkligas som människa, är en central del skötsamhetens projekt enligt Ambjörnsson. Tankesättet är tydligt i en historik över Helsingborgs hamnarbetarfackförening i första numret 1897. Av artikelns form gör jag bedömningen att den är skriven av någon i den förening som diskuteras.⁷⁵ Författaren hävdar att hamnarbetarna (innan den fackliga organiseringen), utöver att de tog varje chans till att bränna sina pengar på alkohol, ”stodo ej heller högt i aktning..hos de öfriga arbetarna i Helsingborg, hvilka egde bildning..”. Men med den fackliga organiseringen hade läget förändrats: ”Organisationen har slagit rot och blifvit en skola, hvori hamnarbetarna utbilda sig till värdiga samhällsmedlemmar”.⁷⁶ Texten implicerar något viktigt: den onyktra tillvaron innan fackföreningarna var en oupplyst tillvaro, och så länge arbetarna levde i denna hade de ingen rätt till samhälleligt deltagande. Själva medborgarskapet förutsätter skötsamhet, enligt texten. Det temat kommer att återkomma i tidningen.

Tidningens andra nummer 1898 innehåller en artikel med rubriken ”Hamnarbetarna och nykterheten”. Enligt artikeln hade det kommit återkommande klagomål från arbetsgivarna i Stockholms hamn om fylleri på arbetet. Läsaren får veta att detta problem är mycket utbrett i kåren, och att fackföreningen inte ser någon ”annan utväg än att bekämpa alla dessa individer vare sig inom eller utom fackföreningen, som gång efter annan göra sitt bästa att förstöra fackföreningens anseende”. Som lösning övervägde föreningen att anta ett förslag från Stuveribolaget om att skapa en fast kår i hamnen ”af nyktra och ordentliga hamnarbetare”. Vidare står det att:

..i sådant syftomål (för skapandet av en skötsam, disciplinerad arbetare, min anm. *JH*) kunna arbetsgifvarne räkna på fackföreningens fulla samverkan, ty allaredan nu genom organisationens inflytande skapats en kärntrupp af hamnarbetare, som veta och förstå sitt eget värde och på hvad sätt de skola kunna tilltvinga sig själfva och sin kår såväl arbetsgifvarnes som allmänhetens aktning och troende.⁷⁷

Det behöver knappast påpekas att texten genomsyras av en skötsam diskurs. Nykterheten är normen för hur arbetaren bör vara. Men detta stycke är högintressant av andra anledningar. Dels berättar det

73 Anonym skribent -"Till nya fackföreningsmedlemmar", *Transportarbetaren: Halfårsberättelse för Sv. Transportarbetareförbundet*, April-Oktober, 1897, s. 1

74 Horgby, 1993, s. 170

75 Vi kan exempelvis läsa att ”allt fler ingingo (i föreningen) så att vi (min kursivering, *JH*) nu äro förenade fastare och starkare..”. Vi-formen återkommer på flera ställen i artikeln.

76 Pseudonym ”S” -"Helsingborgs hamnarbetare förr och nu", *Transportarbetaren: Halfårsberättelse för Sv. Transportarbetareförbundet*, April-Oktober, 1897, s. 3

77 Anonym skribent -"Hamnarbetarna och nykterheten", *Transportarbetaren: Kvartalsberättelse för Sv. Transportarbetareförbundet*, Nr. 2, 1898, s. 4

att föreningen i Stockholm var redo att förvägra vissa arbetare arbete på grund av deras livsstil – vilket visar hur viktig kulturkampen var för fackföreningen. Passagen berättar också att fylleri var ett pågående problem inom fackföreningen. Men framförallt framkommer det att rörelsen vill fostra en arbetartyp som lever upp till arbetsgivarnas och allmänhetens krav. Fackföreningens fostrande arbete tjänade därmed ett allmänt, samhälleligt intresse – skötsamheten var inte bara till för arbetarna. Det kan kopplas till Horgbys resonemang om skötsamheten som en strategi för att integrera arbetarklassen i moderniteten genom anpassning. Här är det anpassningen som talar, menar jag – anpassningen till modernitetens (och fabrikenas) krav på en skötsam, disciplinerad arbetskraft.

Detta anpassningstema återkommer år 1899 i en historik över Söderhamns stuvföreläsningsarbetare och deras fackförening. Av artikelns form gör jag bedömningen att den skrivits av någon på orten, med anknytning till föreningen i fråga.⁷⁸ I artikeln återberättas en historia där stadens borgmästare frågat en polis ””hvari orsaken låg därtill, att det nu så sällan inkom några rapporter öfver fylleri och andra förseelser bland stuvföreläsningsarbetarne”. Därvid skulle polisen ha svarat ”..att det var fackföreningen, som åstadkommit denna förbättring”.⁷⁹ Återigen, fackföreningen har fostrat arbetarna till en mer nykter tillvaro, och detta ses som ett stort framsteg. Skötsamheten är normen. Men det intressanta är textens aktörer. Här är det en polis som berömmar fackföreningens arbete och texten antyder en viss stolthet i polisens aktning. Men när tidningen diskuterar polismakten i övrigt är det oftast i negativa termer. Flera gånger kritiserar tidningen polisens partiskhet (till arbetsgivarnas favör) i olika arbetskonflikter. Så varför denna förskjutning i tidningens fiendebilder? Jag menar att det också kan kopplas till skötsamhetens funktion som integrationsprojekt. Skötsamheten appellerade till ett allmänt (samhälleligt) intresse och när en så tydlig representant för allmänintresset (polisen) berömmar fackföreningens kulturkamp, är det kvittens på framgång.

Ett återkommande tema i tidningen under dessa år är att arbetarnas ”kulturella förädling” är mer eller mindre fullbordad, eller att den fackliga organisationen slutfört resan till skötsamhet. I en artikel från 1899 kan vi exempelvis läsa att organisationen gjort arbetarna till ”tänkande, reflekterande människor istället som förut, liknöjda och för eget väl ointresserade varelser..”.⁸⁰ Texten implicerar att arbetarna, innan de välsignades med organisationens upplysande gärning, inte var förmögna att begripa de orättvisa förhållanden som präglade deras tillvaro. De var obildade och därmed var de också ointresserade av (och liknöjda med) sitt elände. Denna poäng är mycket tydlig i en dikt i tidningens

78 Författaren diskuterar situationen i Söderhamn som situationen ”Här”: ”Här inträffade..”, ”polisen här..”, ”I november anlände hit herr Charles Lindley..” och så vidare.

79 Anonym skribent -”Söderhamns stuvföreläsningsarbetare förr och nu”, *Transportarbetaren: Kvartalssberättelse för Sv. Transportarbetareförbundet*, Nr. 4., 1899, s. 1

80 Anonym skribent -”En efterblifven kår som kommer med.”, *Transportarbetaren: Kvartalssberättelse för Sv. Transportarbetareförbundet*, Nr. 3., 1899, s. 1

första nummer år 1900. I denna dikt, E. Franzons "Förr och nu", skildras resan från mörker till upplysning hos en icke-namngiven hamnarbetare:

Jag såg honom ofta – kom raglande fram, I hamnen på torg och i gränder. När arbet` var slutadt - "i brännvin han sam", Kring "nubben" allt kretsar och vänder. Svart... Ack så trasig från topp och till tå, Beständigt! Ej treflig att skåda – Ord eller lämpor de kunde ej rå, Nej! Inte om bättring sågs båda!.....Jag såg att han vägde vid undergångens brant, När "uppviglaren" kom där till staden, Och talade "eldigt" - så öppet och sant, Till slafvarne helaste raden.....Då väcktes hans *män'ska* när minnenas rad, Sig format i ungdomens saga: En sorgsaga sann – liksom "uppviglarn" sad: Allt gifva, men - *intet* få taga. Då sjöd i hans minne den bittraste harm... - "Nu minns jag väl första ruset: Glädjelöst allting..Föraktad och arm..Sjönk djupare ned uti gruset". Förening blef bildad; han fick numro sju, Och snart en mission till att "fylla". Jag sett honom förr och jag sett honom nu..*Nu* vill jag – en gentleman hylla.⁸¹

Hamnarbetaren blev människa när den fackliga agitatorn upplyste honom till ett större medvetande. Innan dess, när hela hans tillvaro kretsade kring "nubben" - fylleriet, det egensinniga - var han något annat, något omänskligt. Detta tankesätt härstammar från det sena 1800-talets nykterhetsrörelse, där en central tanke var att individen förverkligade sig själv som människa när hen lärde sig affektkontroll. Självbehärskningen var en del i arbetarens upplysning. Som jag påpekat innan är detta tema centralt i Ambjörnssons förståelse av skötsamheten.⁸²

Tidningen växlar mellan den optimistiska berättelse som beskrivits här, där hamnarbetarna redan kultiverats genom fackföreningens upplysande gärning, och en återkommande ilska över att samma kår (trots den fackliga organisationen) vägrade att anpassa sig till rörelsens krav. Under rubriken "Nya tag" i tidningens tredje nummer 1901 skriver författaren att det vore "Högst glädjande...om våra medlemmar stode lika högt i intellektuellt hänseende som i motsvarande grad vår organisation med dess stora anslutning och fackliga styrka. Men så är det nog nej.". Författaren ondgör sig över att det "Ännu finnes i våra leder stora massor som ingenting begripa af hvad som försiggår omkring dem och som endast tillhöra organisationen därför att det lönar sig". Återigen är det förbundets egensinniga konjunkturmedlemmar som angrips: som bara är med när kampen går bra och som aldrig engagerar sig mer än nödvändigt. Texten sammankopplar det bristande engagemanget hos dessa med brist på bildning. Obildade arbetare inser inte vikten av det fackliga arbetet, enligt texten; de deltar bara när det behagar dem (de saknar disciplin) och så vidare. Vi får också veta att bildningen inte bara gynnar arbetarna själva, utan hela samhället: "Sök blott få en var att bevista föreningens och andra möten, att läsa böcker, tidningar och broschyrer, samt att genom samtal föra fram de reflektioner som kunna uppstå af händelserna för dagen, så är slaget vunnet och nya tänkande individer skänkta till

81 Franzon, E -"Förr och nu...", *Transportarbetaren: Kvartalssberättelse för Sv. Transportarbetareförbundet*, Nr. 5., 1900, s. 1

82 Ambjörnsson, 1988, s. 255-258

samhället”⁸³. Återigen appellerar texten till allmänintresset.

Delsammanfattning:

Detta urval av artiklar är representativa för tidningens hållning mot arbetarnas livsstil under perioden. Samtliga texter genomsyras av en skötsam diskurs. Skötsamheten är (den ofta mycket explicita) normen för hur arbetaren ska leva och uppträda, på och utanför arbetet. En bra arbetare är enligt tidningen nykter; han strävar mot att bilda sig själv, han tänker långsiktigt och underordnar sig kollektivets (rörelsens) intressen. Ofta framkommer normerna ur diskussioner om hur arbetaren inte ska vara, när tidningen klagar arbetarnas bristande disciplin och bildning, deras kortsiktighet och fylleri. Normerna är därmed implicita. Vi får också veta att den goda arbetaren har en hög arbetsmoral, att han (för det är alltid män som diskuteras) bör agera på ett sätt i arbetet som ger aktning och förtroende hos arbetsgivarna. I dessa passager speglas anpassningen till det moderna samhällets (och särskilt det moderna arbetets) krav. Det är också tydligt att skötsamheten är vägen till medborgarskap – enbart skötsamma arbetare har rätt att delta i samhällets affärer.

Det är dock inte lika tydligt hur långt tidningen menar att hamnarbetarkåren kommit i sin kulturella förädling. Ibland framstår det som att ”kultiveringen” är fulländad, i andra fall ondgör sig tidningen över hur motsträvig kåren är. Av tidigare forskningsresultat (särskilt Björklunds studie) vet vi också att fackföreningarnas uppfostring var en mycket trög process.

6.2 Transportarbetaren 1897-1902: Fackföreningarnas kamp- och organisationsformer

Redan i det första numret 1897 diskuteras kooperativfrågan, i den tidigare refererade historiken över Helsingborgs hamnarbetare. Artikeln är skriven av signaturen ”S”, och har (som jag diskuterade här ovan) karaktären av en lokal rapport. Det berättas att fackföreningen, som bildats ”några år” innan artikelns skrivande, mycket tidigt beslutat att ”blifva sin egen arbetsgivare..”. Verktyg införskaffades (arbetarna ägde sina egna produktionsmedel) och bolag registrerades. Kooperativet började snart att avmekanisera produktionen, enligt artikeln, genom att slopa ”..ångvinscharne (mekaniska lastningsverktyg, som vi får anta varit i drift tidigare, min anm. *JH*), hvilka ersattes med handvinschar. Härigenom kom att användas mycket mera folk vid lossningarne”. Denna passage är högintressant. Arbetarnas kontroll över arbetsprocessen gjorde att de kunde tillämpa de driftsformer som var mest arbetskraftsintensiva, för att öka arbetsutbudet. Det ledde till att de medvetet minskade arbetets produktivitet. Artikeln berättar sedan att en privat stuvare kort därefter hade börjat konkurrera med kooperativet, genom att bilda ett eget lag som arbetade med ångvinschar. Samma stuvare lyckades

83 Anonym skribent - "Nya tag! - Vårt organisationsarbete", *Transportarbetaren: Kvartalsberättelse för Sv. Transportarbetareförbundet*, Nr. 3, 1901, s. 1

också locka över flera av kooperativets arbetare, enligt artikeln. De båda lagens arbetare blev nu konkurrenter, vilket diskuteras i korthet av författaren. Men ingenstans problematiseras förhållandet att den kooperativa driften (att arbetarna organiserade sig som egenföretagare) splittrade arbetarkåren i rivaliserande gäng.⁸⁴ Synen på den kooperativa strategin är positiv.

I tidningens första nummer 1898, i en historik över Norrköpings hamnarbetare (även denna med karaktären av en lokal rapport) berörs den kooperativa strategin igen.⁸⁵ Vi får veta att stadens hamnarbetarfackförening hade sina rötter i ett arbetarlag som bildades på initiativ ”av några personer ur den bättre klassen...” år 1877, för att få ”en arbetsstyrka af nyktert och ordentligt folk, nog stor för att kunna öfvertaga och leda de viktigaste arbetena vid hamnen”. Detta var det fasta lag som nämndes i bakgrundsteckningen. Artikeln berättar sedan hur laget bildade Norrköpings hamnarbetarfackförening i januari 1890, och att denna i mars 1891 beslutade ”att öfvertaga allt arbete nere vid hamnen och bortarbete de stufvare, 4 till antalet, som då funnos, hvarför fackföreningen tillsatte en öfverförmän och två underförmän att leda arbetena.”. Vi får också veta att stuvarna gjorde motstånd, varför ”föreningen förklara sträjk” för att tvinga bort dem.⁸⁶ Detta bör syfta på de blixstrejker som nämndes i bakgrundsteckningen. Synen på den kooperativa strategin är mycket positiv.

Aprilnumret 1899 innehåller bland annat den tidigare refererade historiken över Söderhamns stuveriarbetare, som också har karaktären av en lokal rapport. I den berättas det att stuveriarbetarna år 1895 försökt att ”frigöra sig från sina vampyrer (de privata stuvarna, min anm. *JH*) genom att bilda en förening för att sjäflva taga arbetet om hand”. Jag tolkar det som att föreningen, som på många andra orter, bildade ett eget kooperativt företag för att konkurrera om arbetet. Vidare berättas att:

öfverenskommelse träffades med stuvarna (klargörs inte om vad, men troligen någon slags uppdelning av arbetet, min anm. *JH*), föreningen startade, lofvande gott för framtiden, men efter en kort tid bröto stufvarne, sin vana trogna, öfverenskommelsen och oenighet uppstod. Nu började återigen en vild konkurrens mellan föreningen å ena sidan och stufvare med öfverlöpare, krypdjur och andra från landet nedplockade drängar och jordbruksarbetare å andra sidan...⁸⁷

Notera hur de konkurrerande arbetarna omtalas i citatet. Dessa agerade inte strejkbrytare eller dylikt, utan nyttjade blott rätten att sälja sin arbetskraft, till företag som råkade konkurrera med föreningens kooperativ. De benämns som djur och renegater – termer som annars brukade förlänas till

84 Pseudonym ”S” - ”Helsingborgs hamnarbetare förr och nu”, *Transportarbetaren: Halfårsberättelse för Sv. Transportarbetareförbundet*, April-Oktober, 1897, s. 3

85 Jag gör bedömningen att författaren tillhör det diskuterade arbetarkollektivet i Norrköping eftersom den delvis är skriven i ”Vi”-form.

86 Anonym skribent - ”Norrköpings hamnarbetare förr och nu”, *Transportarbetaren*, April, 1898, s. 2

87 Anonym skribent - ”Söderhamns stuveriarbetare förr och nu”, *Transportarbetaren: Kvartalssberättelse för Sv. Transportarbetareförbundet*, Nr. 4, 1899, s. 1

strejkbrytarna i tidningen - som fiender till arbetarna. I samma nummer, under rubriken "En vädjan till våra förbundsmedlemmar" diskuteras spontanismen hos vissa fackföreningar. I den teoretiska diskussionen tog jag upp spontana kampformer som ett egensinnigt fenomen, varför artikeln är intressant. Av rubriken förstår vi också att artikeln ska läsas som en förmaning ovanifrån – det är förbundsledningen som talar. Vi får veta att förbundet "Allt som oftast..från arbetsgivarehåll emottaga klagomål öfver arbetarnes dåliga uppförande, hvilket arbetsgivarna beskrifva såsom varande hänsynslöst utmanande, brutalt, omedgörligt: man strejkar utan orsak, o. s. v.". Visserligen menar författaren att arbetarna inte var ensamma i dessa tillvägagångssätt, utan de "ha nog arbetarne under de förflutna åren lärt af sina basar och förmän..." som brukade avskeda arbetare "utan någon egentlig orsak, om de icke behagade basen eller om de tordes ha en från förmannen afvikande mening om någonting..". Men nu, menar författaren, försökte vissa arbetare "att använda samma taktik genom att sluta upp med arbetet så snart någonting händer, som icke faller dem i smaken".⁸⁸ Att tillgripa spontana strejker som vapen är, enligt författaren, likvärdigt med att imitera klassfiendens hänsynslöshet, brutalitet, dennes "tyranni och själfrådighet". Texten implicerar att arbetarna (i sina relationer med arbetsgivarna) bör bete sig på ett motsatt sätt. Motsatsen till omedgörlig är att förhandla; motsatsen till självrådighet är att underordna sig kollektivets beslut och inte ila iväg. Med andra ord manar texten arbetarna att överge sina kortsiktiga och spontana kampformer (de egensinniga kampformerna) till förmån för en mer långsiktig, ordningsfull strategi. Det är skötsamhetens strategi som talar.

Tidningens sista nummer samma år innehåller en artikel som diskuterar kooperativen på ett mycket kritiskt sätt. Under rubriken "Tillbakagång" diskuteras en före detta avdelning i förbundet, Stuveriarbetarfackföreningen i Härnösand, som bildat kooperativ. Vi får läsa följande:

Nästan alla våra afdelningar ha under dessa gynsamma tider sökt att taga tillfället i akt för att få sina villkor förbättrade. Men ingen regel utan undantag, säger ordspråket och undantaget i ofvannämnda hänseende är vår f. d afdelning i Hernösand – Stuveriarbetarfackföreningen. Medlemmarne i nämnda förening ha, liksom ett stort antal förbundsmedlemmar å andra orter, lidit af den föreställningen, att kunde man blott få till stånd en förening, som själf åtog sig arbetet utan att behöfa använda stufvarne – då hade man löst den stora sociala frågan för sitt facks vidkommande. Vi måste naturligtvis medge, att detta uppslag ligger mycket nära tillhands i detta fack, ty hvarje skicklig stufveriarbetare vet, att han lik väl som mellanhanden, stufvaren kan åtaga sig och utföra lossningen eller lastningen af ett fartyg.

Men gagnar det kåren i sin helhet? Därom äro nog meningarne delade, beroende på platsens förutvarande förhållanden, arbetarnes ståndpunkt etc. Men under vanliga förhållanden utgör denna förändrade taktik ingen reform, utan snarare en tillbakagång. För det första skapar man här en konkurrens, som vanligtvis antager allt afskyvärdare former, med mutor o. s. v. För det andra delas arbetarne i två läger, som ömsesidigt göra allt för att bekämpa hvarandra. Följden af

88 Anonym skribent - "En vädjan till våra förbundsmedlemmar", *Transportarbetaren: Kvartalsberättelse för Sv. Transportarbetareförbundet*, Nr. 4, 1899, s. 3

detta blir en smutskonkurrens med nedsatta löner för arbetarne själfva.⁸⁹ Denna text har en tydlig avsändare. Det är förbundets ledning som talar till de lokala organisationerna, och klargör vad de anser vara problemet med kooperativen. Strategin förbättrar visserligen förhållandena för de grupper som lyckas överta kontrollen över arbetsprocessen, enligt texten, men den delar också upp arbetarkollektivet i rivaliserande gäng. Resultatet av denna splittring blir smutsig konkurrens och allmän försämring av arbetarnas villkor. Det är implicit att förbundet förespråkar en annan strategi – en skötsam strategi som inte delar upp arbetarna utifrån yrkeskunnighet och så vidare.

Tidningens sjätte och sista nummer år 1900 innehåller en artikel om hamnarbetarnas situation i Söderhamn. Det framgår tydligt ur texten att författaren representerar förbundsstyrelsen. Artikeln berättar hur ett av fackföreningens lag på orten försökt monopolisera allt arbete i den egna hamnen, genom att bilda egen avdelning. Detta beskrivs som ”ett rent egoistiskt syftemål”. När begäran avsågs av föreningen bröt sig nämnda lag ut ur facket. De anslöt sig sedan till en nyinflyttad stuvare, som vägrade att ge arbetsföreträde till de fackligt organiserade arbetarna. Därmed beslutade förbundet att blockera de fartyg som anlidade stuvaren. Konflikten blev utdragen och slutligen såg den lokala fackföreningen ingen annan utväg än att ”själf besluta sig för att kooperativt upptaga täflingskampen för möjligheten af en existens”.⁹⁰

Söderhamnskonflikten fortsatte under första halvåret 1901, och den diskuteras igen i tidningens fjärde nummer det året. Återigen är det tydligt att det är förbundet som talar. I artikeln kritiseras fackföreningens kooperativ. Beslutet att själva ”upptaga konkurrensen om arbetet” påstås ha lett till en situation där fyra olika hamnarbetarkollektiv ”ömsesidigt bekämpade hvarandra...”. Det hade (enligt artikeln) lett till en allmän försämring av samtliga hamnarbetares ekonomiska förhållanden på orten, vilket ”bör utgöra en helsosam läxa för alla dem som i tid och otid ropa på de bestående aftalens slopande, för den chimära reformen att själfva få åtaga sig arbetet.”⁹¹ Återigen kritiseras kooperativen för sin splittrande verkan.

I det första numret 1902 får vi läsa om en lönekonflikt i Örnsköldsvik, mellan stadens hamnarbetare och stuvare. Vi får veta att arbetarna bildat kooperativ, ”som trots af den ogynsamma starten tycks gå framåt” och lyckats ”pressa stufvarne så hårdt, att de flesta utaf dem stå på ruinens brant”. Vidare klargör artikeln att det inte rör sig om en temporär, defensiv taktik, då arbetarna ”vilja nu icke afstå från sin kooperativa rörelse för att återigen enbart binda sig vid en uppgörelse med stufvarne.”⁹²

89 Anonym skribent - "Tillbakagång", *Transportarbetaren: Kvartalssberättelse för Sv. Transportarbetareförbundet*, Nr. 6B, 1899, s. 2

90 Anonym skribent - "Söderhamnskonflikten", *Transportarbetaren: Kvartalssberättelse för Sv. Transportarbetareförbundet*, Nr. 6, 1900, s. 6

91 Anonym skribent - "Söderhamn", under huvudrubriken "Underhandlingar", *Transportarbetaren: Kvartalssberättelse för Sv. Transportarbetareförbundet*, Nr. 4, 1901, s. 1

92 Anonym skribent - "Våra konflikter", *Transportarbetaren: Kvartalssberättelse för Sv. Transportarbetareförbundet*, Nr.

Nämnda artikel har inte karaktären av en lokal rapport. I tidningens fjärde nummer under året, i en artikel om Sundsvalls hamnarbetarfackförening, diskuteras kooperativens splittrande verkan igen. Artikeln är undertecknad av förbundsordförande Charles Lindley, vilket är mycket ovanligt. Jag tolkar det som att redaktionen vill understryka att det är ledningen som talar genom texten. Vi får veta att Sundsvalls stuveriarbetarfackförening ”trots af uttalad varning från förbundsstyrelsen genom dess förtroendeman hr Charles Lindley” beslutat att:

..upsäga aftalsförbindelsen med distriktets stufvare för att själfva åtaga sig arbetet utan mellanhänder. Förbundsstyrelsen afstyrkte förslaget just med kännedom om värkningarne af ett dylikt beslut. I ett tal av förtroendemannen å Skönsbergs godtemplarelokal uttalade denne ”att förbundet icke vore principiellt motståndare till kooperativt öfvertagande af arbetet men i ett fall som detta kunde man ej begära att förbundet skulle ställa sig bakom för att upptaga en konkurrensstrid som om den skulle understödjas komme att totalt länsa förbundets tillgångar. Vidare skulle en dylik åtgärd *splittra distriktets stufveriarbetare* (min kursivering, *JH*) då föreningen näppeligen kunde eröfra allt arbete...”⁹³

Kooperativen delar upp gruppen i konkurrerande lag, de hindrar arbetarnas enhet och samling. Efter ovanstående passage får vi veta att föreningen vägrade att rätta sig efter ledningens linje, varpå de lämnade förbundet. Apropå föreningens krav på att få överta kontrollen över arbetet skriver Lindley att ”Hvad som än sades måste man ju erkänna att Stufvarne hade en viss arbetsroutin och kompetens att sköta arbetet, mångåriga förbindelser med mer rederier och befälhavare som måste tagas med i räkningen – hvad hade ledarna för det kooperativa öfvertagande af arbetet att sätta emot denna öfvervigt. Inget annat än sin blinda förhoppning att allt skulle lyckas.”⁹⁴ Lindley erkänner därmed implicit arbetsgivarnas rätt att leda arbetet.

Delsammanfattning:

Även i denna redogörelse har jag gjort ett kvalitativt urval av artiklar, som speglar de olika positionerna i tidningens diskussioner om ämnet. När kooperativen diskuteras i de lokala rapporterna är synen i regel positiv. Men när strategin diskuteras i övrigt, när redaktionen talar, är linjen ofta mycket kritisk. Tidningen kritiserar kooperativen eftersom de som splittrar arbetskraften i konkurrerande gäng. Det är skötsamhetens strategi som talar, den strategi som vill samla alla arbetare, oavsett yrkeskunnighet. Men även i dessa texter finns en viss ambivalens. I den ovan nämnda artikeln av Lindley framhålls det exempelvis att förbundet inte var principiella motståndare till kooperativen. När det gäller arbetarnas spontanistiska kampformer finns det dock ingen ambivalens i tidningens hållning. Dessa kampformer likställs med de tyranniska metoder som tillämpas av vissa, särskilt

1, 1902, s. 2

93 Anonym skribent - "Sundsvalls Stufveriarbetares vunna fördelar genom tillhörandet af Sv. Transportarbetarförbundet", *Transportarbetaren, Kvartalssberättelse för Sv. Transportarbetareförbundet*, Nr. 4, 1902, s. 3

94 Anonym skribent - "Sundsvalls Stufveriarbetares vunna fördelar genom tillhörandet af Sv. Transportarbetarförbundet", *Transportarbetaren, Kvartalssberättelse för Sv. Transportarbetareförbundet*, Nr. 4, 1902, s. 3

nedriga arbetsgivare. Istället för spontanitet fordras ett mer långsiktigt, ordnat förhållningssätt i relationen med arbetsgivarna – ett skötsamt sätt som inte utesluter konflikter, men som betonar vikten av tillit och förhandlingar.

6.3 *Transportarbetaren* 1903-1908: Hamnarbetarnas livsstil

Under dessa år ägnas inte lika stort utrymme åt att diskutera arbetarnas livsstil som i den första delperioden. Istället ligger tidningens fokus på förbundets många (och stundom mycket intensiva) konflikter, vilka jag återkommer till i nästa delkapitel.

I det andra numret 1904 finns en intressant artikel med rubriken ”Förtroendemän”, som listar ett antal regler för hur dessa bör vara. Förtroendemannen måste ha: ”En djup hängifenhets för arbetarnes sak...(och) En energi som aldrig får slappas eller tröttna.” Han måste vara: ”..ordningsman utan att blifva byråkratisk..sparsam i bruket af alkoholstarka drycker och med karaktärsstyrka vaka öfver att gränsen till berusning aldrig får öfverskridas; Samt att ständigt lefva sitt lif i medvetande om att en anklagelse emot förtroendemannens privata lif drabbar äfven den organisation han representerar”. Vidare måste han ”utan sprättaktighet, men med såväl yttre som inre hyfsning vara representant(er) inför arbetsgivare och allmänhet”.⁹⁵ En möjlig tolkning är att denna artikel inte handlar så mycket om hur de faktiska förtroendemännen förväntades agera, utan mer om att konstruera en slags skötsam arketyper. I det första numret 1906 finns en artikel med rubriken ”Bristande disciplin”. Artikelns inledning som följer:

För att en grupp individer skall kunna uträtta någonting så fordras det i första hand enighet och disciplin. Inget mål kan vara större än det som de modernt organiserade arbetarna ha uppställt att förverkliga, nämligen att afskaffa det nuvarande klassamhället för möjliggörande af allmän lycka och samhällstrefnad. Men för att uträtta detta storverk kräves det förutom den nödvändiga enigheten och disciplinen, äfven en aldrig hvilande ansträngning till själfuppföstran och hyfsning.

Det som gör denna passage intressant är att den så tydligt binder samman den skötsamma livsstilen och arbetarrörelsens (skötsamma) strategi. För att nå det slutliga målet, socialismen, krävs (enligt texten) inte bara en disciplinerad organisation utan också ”själfuppföstran och hyfsning”, det vill säga en skötsam arbetartyp. Kulturkampen, eller livsstilen, var *medel* för strategin. Poängen förtydligas i artikelns sista stycke, efter en diskussion om de medlemmar som vägrade att delta aktivt i föreningsarbetet, de egensinniga konjunkturmedlemmarna: ”De måste uppföstras att lämna åt sidan det egoistiska intresset samt egna begäret för det samfällt altruistiska samt ikläda sig ett gemensamt ansvar för ett korrekt uppträdande.”. Bara så, menar författaren, ”kan våra fackföreningar och dess medlemmar uppfylla sin historiska mission att bana väg för det på likställighetens grund hvilande nya

⁹⁵ Anonym skribent - ”Förtroendemän”, *Transportarbetaren*, Kvartalsberättelse för Sv. Transportarbetareförbundet, Nr. 2 A, 1904, s. 8

samhällsskicket.”⁹⁶ Här finns en viktig implicit poäng. De medlemmar som vägrade att anpassa sig till de nya (skötsamma) idealen förstörde inte bara för sig själva, de var ett hinder för arbetarrörelsens historiska mission. Borgerligheten var inte den enda fienden för arbetarrörelsen - de ohyfsade, slappa och odisciplinerade arbetarna (de egensinniga) var lika viktiga motståndare.

Ett liknande tema återkommer i tidningens andra nummer 1907, i en text av den kända socialdemokraten Axel Danielsson med rubriken ”Våra värsta fiender”. Texten inleds som följande: Vet du, hvar vi har att söka dessa? De finnes icke bland öfverklassen, de äro icke kapitalisterna, byråkraterna eller prästerna. De äro icke våra värsta fiender. De finnes inom arbetarklassen själf. De äro våra egna bröder, de äro de liknöjda, de försöffade, de slumrande, de icke tänkande arbetarna.” Rörelsens viktigaste syfte var att väcka dessa arbetare ur deras slummer, att upplysa dem till ökad skötsamhet.⁹⁷

I tidningens andra nummer 1908 finns en artikel med rubriken ”Huru en transportarbetare bör uppträda”. Artikelns syfte framgår ur titeln; här utvecklas normen för arbetarnas livsstil. Artikeln upptar en halv sida (ett mycket stort utrymme för tidningen) och kan inte beskrivas som något annat än ett öppet föraktfullt angrepp på förbundets egna medlemmar.

Författaren berättar att ”Sjöfolk, hamnarbetare och övriga transportarbetare ha i allmänhet icke det bästa föredöme från sina närmaste överordnade och kunna därför ha rätt att åberopa en mängd förmildrande omständigheter vid ett bedömande av det sätt varpå de i allmänhet uppträda.” Återigen understryks det att arbetarnas råhet delvis bör förstås som en produkt av deras usla behandling i arbetet, ”Men även med de mest liberala avdrag måste man dock erkänna att det är mycket som brister i ett erkännansvärt uppträdande från våra medlemmars sida.”. Vi får veta att ”dryckenskapen”, trots fackföreningarnas arbete, fortfarande intar ”en dominerande plats och det värsta är att det stora flertalet icke känna någon skam att vid något tillfälle ha uppträtt berusad.”. Författaren medger sen att det vid enstaka tillfällen, i samband med festligheter och dylikt, kan vara förståeligt om en arbetare råkar få i sig lite för mycket alkohol, ”men vad vi under inga förhållanden kunna tolerera, det är medlemmar som pumpa i sig fylla endast för *nöjet* att bliva berusade och ännu mera vämjeligt är det att se dessa som varje dag ”späda” på, tills att de blivit ”mosiga”. Fy, så äckliga människor.”. Aversionen mot de supande (egensinniga) arbetarna är så markant den kan bli. Att dricka mer än måttligt är inte bara ett uttryck för bristande bildning eller dylikt – det är ett motbudande beteende, som inte kan tolereras under några omständigheter. Författaren diskuterar också fyllan på arbetet och

96 Anonym skribent - "Bristande disciplin", *Transportarbetaren, Kvartalssberättelse för Sv. Transportarbetareförbundet*, Nr. 1, 1906, s. 2

97 Axel Danielsson - "Våra värsta fiender", *Transportarbetaren, Kvartalssberättelse för Sv. Transportarbetareförbundet*, Nr. 2, 1907, s. 11

sedvänjorna kring detta: ”I solidaritetens namn skall varje man vara med att ”sala” , även om han icke har några behov efter sprit...Att supa under arbetet är en fördömlig vana, som måste utrotas, och böra alla tänkande medlemmar förena sig om att bekämpa denna skamliga trafik.”. För arbetarna var dessa riter metoder för att demonstrera och (därmed) bevara sin frihet i arbetet, men i författarens skötsamma föreställningsvärld är de uttryck för en obildad tillvaro; något som måste bekämpas av förbundets ”tänkande medlemmar”.

Författaren upprörs inte bara av arbetarnas alkoholvanor, deras ovårdade språk är ett lika stort problem. Hen skriver att ”även nyktra personer kunna ibland uppföra sig på ett tölpaktigt sätt. Där finnes medlemmar vars språk utmärker sig för en sådan råhet i ton och gester att det väcker anstöt hos varje tänkande människa.”. Detta måste disciplineras bort, enligt artikeln, ”Arbetarnes stigande bildning måste utåt återspeglas i den ton av takt och belevnhet varmed de konverserar med varandra” så att arbetarna kunde ”sätta sig i respekt från såväl kamrater som arbetsgivare”. Vi kan koppla denna passage till diskussionen om hamnarbetarna i Göteborg, deras frisinnade språk och öknamn. Utifrån Horgbys teori förklarade jag att dessa fenomen var uttryck för en egensinnig heder - men här råder en annan hederskodex. I författarens skötsamma heder var råheten i språket uttryck för en obildad tillvaro, som väckte anstöt ”hos varje tänkande människa”.⁹⁸

Ett återkommande tema i texten är sammankopplingen av arbetarnas moraliskt bristfälliga livsstil med brist på bildning. Vad innebär då detta bildningsbegrepp, vad har det för konnotationer i den skötsamma retoriken? Som jag diskuterat innan var den obildade arbetaren – eller mer specifikt den arbetare som var nöjd med sin obildade tillvaro, som inte strävade mot att förädla sig intellektuellt och kulturellt – inte värdig att delta i samhällets affärer, enligt synsättet. Det var bara den nyktra, reserverade och upplysta arbetaren som kunde bli medborgare, och det är denna (moderna) arbetartyp som texten vill förverkliga. Texten vill *civilisera* arbetaren till en mer skötsam tillvaro för att integrera hen i moderniteten.

Delsammanfattning:

Denna del utgår från ett mindre urval texter, som speglar tidningens allmänna hållning under perioden. Det är fortfarande mycket tydligt att tidningen vill fostra en mer skötsam livsstil hos arbetarna. Det finns ingen motbild, inga egensinniga diskurser som konkurrerar med skötsamheten. Jag lade ett särskilt fokus lades på artikeln ”Huru en transportarbetare bör uppträda”. Detta beror dels på dess mycket fräna språk (som sticker ut från tidningen i övrigt), men framförallt på att den så tydligt demonstrerar motsättningen mellan förbundets ideal och de vanliga medlemmarnas egensinniga

⁹⁸ Anonym författare -"Huru en transportarbetare bör uppträda", *Transportarbetaren, Kvartalssberättelse för Sv. Transportarbetareförbundet*, Nr. 2, 1908, s. 5

livsmönster. Det är intressant att ett sådant angrepp på medlemmarnas livsstil gavs så stort utrymme 1908, samtidigt som förbundet var mitt uppe i den stora hamnstriden. Det visar att förbundet tog kulturkampen på stort allvar. Men samtidigt visar den nästan panikartade tonen att denna kamp var långt ifrån avslutad. Att ”salningen” i hamnarna fortsatte under lång tid är också något som diskuterats tidigare. Det samma gäller arbetarnas ”råa” språk och öknamn.

6.4 *Transportarbetaren* 1903-1908: Fackföreningarnas kamp- och organisationsformer och striden om arbetets frihet

I tidningens första nummer 1904 diskuteras den kooperativa strategin i en artikel om Örnsköldsvik. Vi får veta att det utbrutit en konflikt i staden, efter att privata stuvare vägrat ge hamnarbetarfackföreningen företrädesrätt. Artikeln har inte karaktären av en inskickad rapport. Författaren berättar hur fackföreningen bekämpat stuvorna genom att starta kooperativt företag, som hade ”arbetat sig upp till en sådan sådan position att stufvarne håller på att fullständigt undanträngas”. Detta vittnade enligt artikeln ”om en uthållighet som ej låter sig kufvas och som utgör ett bevis på att våra organisationer icke enbart bestå af pappersmedlemmar.”⁹⁹ Här diskuterar tidningen kooperativen i positiva termer.

I nummer tre samma år, i en sammanfattning av förbundets fjärde kongress, tas kooperativen upp igen:

Spörsmålet om arbetets öfvertagande medels kooperativ drift föranledde en längre debatt, hvarvid frågan synades från alla sidor. Norrlandsförhållandena verkade ingalunda förmånligt för de kooperativa idéerna, ty som det framgick af diskussionen, ökades endast förvirringen och konkurrensen genom dylika företag, med försämrade lönevillkor som resultat för arbetarne...Som försvarsvapen däremot kunde startandet af dylika företag vara att rekommendera.¹⁰⁰

Av första meningen i stycket framkommer det att frågan var omstridd i förbundet. Men nu skriver tidningen att kooperativ förvisso riskerade att splittra arbetarkåren, men att de också kunde brukas i defensivt syfte. Hållningen är påtagligt ambivalent.

Under 1905 diskuteras kooperativen endast på ett fåtal ställen. I en artikel får vi läsa att en agitator från förbundet lyckats bilda en stuveriarbetarfackförening i Holmsund (den stad som undersöks i Ambjörnssons bok) och att denna på grund av stuvornas vägran att ge fackföreningen företrädesrätt, bildat kooperativ för att konkurrera om arbetet. Enligt artikeln skickade förbundet sedan upp förmän

99 Anonym författare -"Det ljusnar i Örnsköldsvik", *Transportarbetaren, Kvartalsberättelse för Sv. Transportarbetareförbundet*, Nr. 1, 1904, s. 2

100 Anonym författare -"Vår fjärde kongress – Ständig frammarsch", *Transportarbetaren, Kvartalsberättelse för Sv. Transportarbetareförbundet*, Nr. 3, 1904, s. 2

som kunde leda produktionen. Förbundet vidtog denna strategi trots den tidigare förmaningen om att de kooperativa idéerna inte var fruktbara i Norrland.¹⁰¹ I det första numret 1906 får vi veta att det hållits en stuvarkonferens i Norrland, där ”de dåliga tiderna på sjöfartsområdet..inverkat högst menligt för såväl arbetare som arbetsgivare..”. Konkurrenten mellan stuvorna hade lett till en allmän nedpressning av arbetspriserna (det vill säga stuveriarbetarnas löner) men enligt artikeln var detta ”till största delen ett verk af arbetarne själfva, hvilka genom sina kooperativa företag ha använt detta vapen i kamp mot sina f. d. Arbetsgivare..”. Kooperativen leder till allmän försämring enligt synsättet. På grund av det allmänt dåliga prisläget hade alla stuvare på orten (inklusive arbetarnas kooperativ) inbjudits till en konferens, för att nå enhet kring arbetspriserna. Med andra ord syftade konferensen till en slags kartellbildning. Förbundsledningen var (enligt artikeln) positiv till denna utveckling, som ersatte den tidigare konfliktinriktade (egensinniga) strategin med ordnade förhandlingar och avtal. Omformulerat ersattes stridens princip med en mer ordnad lokal arbetsmarknadsregim.¹⁰²

I det andra numret 1906 berörs frågan om paragraf 23 för första gången i tidningen, i en artikel om det Fasta arbetslaget i Stockholm och deras senaste lönerörelse. Artikeln har inte karaktären av en lokal rapport. Det framkommer att fackföreningen begärt ökad timpenning för att få löneparitet med övriga föreningar i hamnen, men att motparten därvid överfört sin förhandlingsrätt till SAF. Enligt artikeln skulle SAF ha krävt ett inskrivande av paragraf 23 i avtalet. Arbetarna fick dock igenom sina lönekrav utan att paragrafen skrevs in.¹⁰³

I artikeln ”Vår Sträfvän” diskuteras förbundets syfte och strategi på ett mer övergripande sätt. Vi får läsa att organisationen strävar mot ”att samla alla arbetarne till ett enhetligt, gemensamt uppträdande, när priset skall sättas på arbetskraften”. Desto större del av arbetarklassen som samlades under fackföreningens kontroll, desto mer avkastning skulle de få på sin arbetskraft, enligt texten. Detta kan relateras till den tidigare diskussionen om LO och skötsamhetens strategi. Skötsamheten strävade mot att skapa långsiktiga (hållbara) förbättringar för hela klassen, genom ordnade förhandlingar och avtal. Möjligheterna att förbättra klassens villkor berodde på graden av kontroll över arbetskraftens utbud, varför skötsamheten förutsatte en öppen organisationsform: en klassorganisation istället för brödraskap. Det är just detta som ovanstående citat berättar: möjligheterna att förbättra arbetarnas villkor betingades av deras enhet på klassmässig grund, eller möjligheten ”att samla alla arbetarna ett enhetligt, gemensamt uppträdande”. Det är skötsamhetens strategi som utmejslas. Texten fortsätter:

101 Anonym författare - ”Transportarbetarestrider”, *Transportarbetaren, Kvartalsberättelse för Sv. Transportarbetareförbundet*, Nr. 4, 1905, s. 3

102 Anonym författare - ”Stufvarekonferensen i Sundsvall”, *Transportarbetaren, Kvartalsberättelse för Sv. Transportarbetareförbundet*, Nr. 1, 1906, s. 3

103 Anonym skribent - ”Fasta arbetslagets lönerörelse”, *Transportarbetaren: kvartalsberättelse för Sv. Transportarbetareförbundet*, Nr. 1, 1906, s. 4

Det ligger något af idealitetens klang i orden ”arbetarnes organisation”. Den klangen må alltid förbli äkta. Den må förbli det därför att de fostrande, de idéella kraven är oskiljaktiga från den rörelse bland arbetarne, som afser att lyfta upp och föra fram, icke endast en eller några individer bland klassen, utan hela arbetareklassen. Hvilken jätteuppgift för en rörelse! Den rörelsen kan ej och får ej vara i saknad af idéernas värme, af tankens lif, af solidaritetens implulser. Då dör den. Då sönderfaller den till begränsade specialuppgifter för den och den gruppen, men som arbetarrörelse är den slut.¹⁰⁴

Arbetarrörelsen är slut när den blir ett medel för särskilda (skråmässiga) intressen i arbetarklassen. Den poängen är mycket viktig. Passagen implicerar en kritik mot den egna medlemskåren, som i stor utsträckning organiserade sig för att utestänga mindre kvalificerade arbetare och bevara kårens segmentering utifrån tekniskt skicklighet. Texten beskriver ett tillstånd som förbundet strävade mot, men som inte var förenligt med de lokala organisationernas fackliga praxis.

I samma nummer som ovanstående artikel diskuterar tidningen SAF:s bildande och frågan om paragraf 23, under rubriken ”Transportarbetarförbundets styrelse får beröm”. Det framkommer att en förtroendeman i arbetsgivarföreningen, G. Falkenström, recenserat olika LO-förbund utifrån hur resonliga de var i förhandlingar. Därvid hade han kallat ledningen i Transportarbetarförbundet för ”anarkistiska ligapojkar”. Tidningen kopplar det till förbundets vägran att underordna sig SAF:s krav på att ”fritt antaga och avskeda, utan fackföreningarnas rätt att ingripa....”, eller principen om arbetets frihet. Texten präglas av en allmänt hånfull retorik mot förtroendemannen och SAF:s krav. Författaren lovar också att förbundet skulle fortsätta att bekämpa principen om arbetets frihet.¹⁰⁵

I årets sista nummer berörs principen igen, i en lokal rapport från tegellossarnas fackförening i Malmö.¹⁰⁶ Där framkommer det att föreningen (i sin lönerörelse) lyckats motverka arbetsgivarnas krav på att skriva in principen om arbetets frihet i det lokala avtalet. Artikeln avslutas med en raljerande hänvisning till samma Falkenström: ”fast vi fick bort denna paragraf tror jag ej att vi här bli kallade för anarkistiska ligapojkar”.¹⁰⁷

I det första numret 1907 berörs de konflikter som ledde fram till decemberförhandlingarna i Stockholm i december 1906, samt innehållet i Decemberkompromissen. En av dessa konflikter var (som nämnts tidigare) en transportkonflikt, som utbrutit på grund av de organiserade arbetarnas vägran att erkänna paragraf 23. Arbetarnas motstånd var helt riktigt enligt artikeln, eftersom arbetsgivarna

104 Anonym författare - ”Vår Sträfvän”, *Transportarbetaren, Kvartalsberättelse för Sv. Transportarbetareförbundet*, Nr. 3, 1906, s. 5

105 Anonym skribent - ”Transportarbetarförbundets styrelse får beröm”, *Transportarbetaren: kvartalsberättelse för Sv. Transportarbetareförbundet*, Nr. 2, 1906, s. 5-6

106 Här är det uppenbart att artikeln skrivits av en medlem i den diskuterade fackföreningen. Artikeln berättar nämligen att fackföreningens representant i löneförhandlingarna var samma person som undertecknat artikeln.

107 Axel Nilsson - ”Malmö tegellossares lönerörelse”, *Transportarbetaren: kvartalsberättelse för Sv. Transportarbetareförbundet*, Nr. 4, 1906, s. 5-6

försökt använda paragrafen för att avskeda fackligt organiserade arbetare. Men i denna artikel sker det också en intressant vändning i tidningens retorik om paragrafen - jämfört med den mycket raljanta tonen när frågan diskuterades 1906. Tidningen medger nämligen att "(det) ligger viss rättvisa i arbetstagarnas krav att få intaga och avskeda samt leda och fördela arbetet".¹⁰⁸

Som vi vet slutade förhandlingarna i Stockholm med att LO:s delegation erkände paragraf 23, i utbyte mot ett formellt erkännande av föreningsrätten. Den historiska betydelsen av att LO och SAF slutit sitt första avtal på central nivå diskuteras inte i artikeln. Men framförallt diskuterar inte tidningen vad paragraf 23 innebar för de hamnarbetare som (genom sina kooperativ) övertagit kontrollen över arbetsprocessen. Den kooperativa driften var inte möjlig att förena med principen om arbetets frihet, som tidningen nu "...såg viss rättvisa i..".

Den tidigare diskuterade Norrköpingskonflikten tas upp till diskussion i tidningens andra nummer 1907. I en artikel vid namn *Hamnarbetarekonflikten i Norrköping* får vi veta att allt arbete har kontrollerats av arbetarnas kooperativ i cirka 15 år, och att hamnen varit relativt konfliktfri under hela denna period. I den senaste lönerörelsen hade det dock förändrats. Arbetsgivarna i hamnen hade vägrat att tillmötesgå fackföreningens lönekrav, och därefter hade de bildat ett nytt stuveribolag för att konkurrera med kooperativet. Fackföreningen vägrade att ge upp sitt monopol och bli vanliga löntagare, varmed konflikten var ett faktum. Artikeln lovar att striden skulle fortsätta tills de nya stuvarna drog tillbaka sina krav på att kontrollera arbetsprocessen, och tills avtal ingåtts som gav arbetarna "en oinskränkt besittning av sina förutvarande rättigheter och privilegier". I denna strid kunder arbetarna "påräkna förbundets odelade understöd och hjälp".¹⁰⁹

I samma nummer varnar tidningen för att SAF verkar förbereda en stor strid, för att "tvinga arbetarna till att underkasta sig arbetsgivarnes diktatur". Mer specifikt varnar tidningen för att organisationen verkar planera en allmän lockout, för att genomdriva paragraf 23 på bred front. Därmed sammankopplas paragrafen med "arbetsgivarnas diktatur", men författaren menar också att det inte är "bestämmelsen i och för sig, hvori arbetsgifvarne fordra rätten att intaga och afskeda samt leda och fördela arbetet, som vi ha betänkligheter emot.." utan "...dess tillämpning i praktiken".¹¹⁰

Återigen uttrycks en förståelse för själva principen. Bestämmelsen i sig är inte problemet enligt texten, men vad innebär bestämmelsen? Den innebär arbetsgivarnas fulla kontroll över arbetsprocessen, vilket (som jag påpekat innan) omöjliggjorde de kooperativa driftsformer som

108 Anonym skribent - "Svenska arbetsgivareförbundet hotar med allmän lockout", *Transportarbetaren: kvartalsberättelse för Sv. Transportarbetareförbundet*, Nr. 1, 1907, s. 2

109 Anonym skribent - "Hamnarbetarkonflikten i Norrköping", *Transportarbetaren: kvartalsberättelse för Sv. Transportarbetareförbundet*, Nr. 2, 1907, s. 3

110 Anonym skribent - "Ovädersmolnet", *Transportarbetaren: kvartalsberättelse för Sv. Transportarbetareförbundet*, Nr. 2, 1907, s. 8-9

tillkämpats av ett relativt stort antal hamnarbetarföreningar. Arbetsgivarna i Norrköping agerade på ett sätt som var helt legitimt utifrån bestämmelsen i sig, men förbundet lovade att bekämpa detta agerande. Tidningen har två positioner som inte går att förena, och jag menar att detta kan kopplas till förbundets dubbla förpliktelser. Å ena sidan bar det upp LO:s skötsamhet – som bejakade fabrikerna och därmed också dess typiska driftsformer, där arbetsgivarna styrde arbetsprocessen – men å andra sidan var det skyldigt att stödja de egensinniga kooperativ som omöjliggjorde dessa driftsformer.

I tidningens tredje nummer 1907 får vi veta att SAF fortsatt att hota med storlockout, om inte fackföreningarna erkänner paragraf 23. Ifråga om Norrköping visar tidningen ingen vilja till kompromiss: ”Beträffande Norrköpingskonflikten ha vi i en annan artikel (den här ovan diskuterade, min anm., *JH*) redogjort för ställningen därstädes...denna strid är ett direkt anfall på kooperativa sammanslutning och hvilken konflikt arbetsgifvarne, när de så önskar, kunna få avslutad endast med att de låta hamnarbetarna i fred och lugn få fortsätta med sitt kooperativa företag”.¹¹¹

Att förbundet var redo att mobilisera stora resurser för denna strid framkommer tydligt i tidningens sista nummer 1907. Under rubriken ”Hamnarbetarekonflikten i Norrköping” får vi veta att striden redan kostat betydande summor pengar för förbundet, vilket drabbat medlemmarna i form av stora uttaxeringar till strejkkassan. Detta var särskilt plågsamt för de nya avdelningarna. Men, skriver tidningen: ”Bland våra gamla och stabila avdelningar torde dock den meningen göra sig gällande: inga väsentliga eftergifter af sådan art att de kunna riskera vår kooperativa organisations fall i Norrköping, hellre äro de villiga att för lång tid framåt bära de i samband med konflikten förenade bördorna.”¹¹²

I det första numret 1908 får vi veta att de tidigare så samarbetsvilliga stuvorna i Sundsvall och Norrlands Stuvareförbund (där fackföreningarnas kooperativ ingick) beslutat att inträda i Svenska Arbetsgivareföreningen. Tidningen menar att de gjorde detta på förmaning av Svenska Redarföreningen (rederibolagens samarbetsorganisation). Inträdet innebar att stuvareförbundet därefter bara kunde sluta avtal med fackföreningar såtillvida att de erkände paragraf 23. Det ledde till ett uteslutande av de kooperativa föreningarna: ”ty de kunna givetvis icke gå med på att utestänga sina egna medlemmar vid eventuell lockout över hela landet”.¹¹³

I samma artikel klargör tidningen vad det är i paragraf 23 som förbundet framförallt vänder sig mot. Det är stuveriarbetets tillfälliga natur som gör det särskilt känsligt för paragrafen, enligt tidningen, eftersom denna möjliggör uteslutning av organiserade arbetare utan att de avskedas. Med andra ord:

111 Anonym skribent - "Det senaste lockouthotet", *Transportarbetaren: kvartalsberättelse för Sv. Transportarbetareförbundet*, Nr. 3, 1907, s. 1

112 Anonym skribent - "Hamnarbetarkonflikten i Norrköping", *Transportarbetaren: kvartalsberättelse för Sv. Transportarbetareförbundet*, Nr. 4, 1907, s. 2

113 Anonym skribent - "Det ringer till strid!", *Transportarbetaren: kvartalsberättelse för Sv. Transportarbetareförbundet*, Nr. 1, 1908, s. 1

utan den fackliga företrädesrätten (som hotades av paragraf 23) kunde arbetsgivarna utestänga fackligt organiserade arbetare blott genom att inte anställa dem.¹¹⁴ De behövde inte sparka arbetarna för att kränka föreningsrätten. Det var nog detta som tidningen syftade på 1907, i skrivelsen att det inte är ”bestämmelsen i och för sig, hvori arbetsgifvarne fordra rätten att intaga och afskeda samt leda och fördela arbetet, som vi ha betänkligheter emot..” utan ”..dess tillämpning i praktiken”. Kritiken riktas inte främst mot arbetsgivarnas krav på enskild kontroll över arbetsprocessen, den riktas mot hur paragrafen kan missbrukas i bemanningen. Men i Norrköping försökte arbetarna att bevara en stark kontroll över hela arbetsprocessen, inte bara över arbetets fördelning.

Hamnarbetarfackföreningarnas makt bestod i deras möjlighet att skapa relativt trygga anställningsförhållanden, det vill säga i deras företrädesrätt. Detta tas upp i en artikel i tidningens första nummer 1908. Utan denna rätt skulle hamnarbetarna kastas ut i en hänsynslös konkurrens, enligt tidningen, som inte bara hotade arbetarnas materiella levnadsstandard, utan också den moraliska och kulturella höjning som fackföreningarna åstadkommit:

Våra argaste motståndare tvingas vid tal om hamn- och stuveriarbetarnes nuvarande hyfsning och ordentlighet att erkänna det stora kulturverk som där blivit utfört, men vilket bevisligen aldrig skulle ha varit möjligt att åstadkomma, om hamnarbetarne där varit prisgivna åt den osäkrasta av alla existenser...Det oskruplade kapitalintresset har nu fått för sig att dess syften äro bäst betjänade av att hamnarbetarne återigen göres till den allmänna avstjälningsplatsen för samhällets förolyckade existenser och tillfälligt arbetslösa, ty hungern och den osäkra existensen är ett gott medel för att göra folk spaka. För hamn- och stuveriarbetarnes vidkommande blir det likväl en bjudande plikt att sätta sig till motvärn mot ett dylikt system...I denna strid måste samhällets odelade sympatier ställas på arbetarnes sida...den kamp som här föres är till sin innebörd – en kulturkamp i ordets fulla bemärkelse.¹¹⁵

Notera att denna text appellerar till det allmänna intresset. Hela samhället hade (enligt texten) ett intresse i den skötsamhet som organisationen lyckats fostra arbetarna till, och som nu hotades av paragraf 23. I samma nummer får vi också veta att förbundet inte hade några avsikter att ge upp striden i Norrköping. Vidare påstås SAF ha gett betydande ekonomiskt stöd till de privata stuvorna i staden. Artikeln påstår också att förbundet börjat förbereda sig på ”en permanent blockad av denna hamn.”¹¹⁶

I nästa nummer 1908 är den nationella hamnkonflikten över. I artikeln ”Vapenvila eller fred” får vi veta att en överenskommelse slutits, som avväjrt SAF:s hot om storlockout. I förlikningskommissionens antagna förslag slås rätten för arbetsgivarna ”att leda och fördela arbetet”

114 Anonym skribent - "Det ringer till strid!", *Transportarbetaren: kvartalsberättelse för Sv. Transportarbetareförbundet*, Nr. 1, 1908, s. 2

115 Anonym skribent - "Arbetets frihet i praktisk tillämpning", *Transportarbetaren: kvartalsberättelse för Sv. Transportarbetareförbundet*, Nr. 1, 1908, s. 1

116 Anonym skribent - "Norrköpingskonflikten", *Transportarbetaren: kvartalsberättelse för Sv. Transportarbetareförbundet*, Nr. 2, 1908, s. 5

fast, vilket bland annat inkluderade rätten att ”fritt antaga och avskeda arbetare samt att använda arbetare, oavsett om dessa äro organiserade eller ej”. För Norrköpingsarbetarnas del erkändes stuvarnas rätt att bedriva fri konkurrens.¹¹⁷ Avtalen innehöll en rad andra bestämmelser med vad gäller huvudfrågan – arbetets frihet - hade förbundet förlorat striden.

Delsammanfattning:

Även här har jag gjort ett kvalitativt urval av artiklar, som speglar tidningens olika positioner under perioden och de händelseförlopp som dessa formas mot. I diskussionerna om arbetarnas kooperativ är tidningen påtagligt ambivalent under de första åren. Kritiken mot kooperativens splittrande effekt finns kvar, men flera artiklar diskuterar organisationsformen i mer positiva termer. Eller mer konkret: skötsamhetens strategi fortsätter att tala genom texten, men denna syn utmanas av en egensinnig motdiskurs.

Motsättningen mellan dessa positioner i tidningen blir särskilt tydlig efter decemberkompromissen. När Norrköpingskonflikten diskuteras är det tydligt att förbundet stöder fackföreningens kooperativa strategi. Men när principen om arbetets frihet diskuteras – den princip som arbetarna i Norrköping *de facto* bekämpade – är det inte alltid så tydligt hur tidningen förhåller sig. På flera ställen säger sig tidningen inte ha några principiella invändningar mot principen, som ger arbetsgivarna enskild rätt att kontrollera arbetet. Därmed underkänner tidningen implicit den kooperativa strategin och Norrköpingsarbetarnas målsättning.

6.5 Avslutning

I diskussionerna om hamnarbetarnas (och samtliga transportarbetares) livsstil genomsyras tidningen av en skötsam diskurs. Tidningen vill fostra en nykter arbetare, som sköter sitt arbete och tar aktiv del i det fackliga arbetet, som eftersträvar bildning och upplysning. Detta gäller hela undersökningsperioden, och det finns ingen betydande skillnad mellan de artiklar som författats av redaktionen (som jag antar företräder förbundsledningens linje) och de lokala rapporterna. Inga egensinniga diskurser konkurrerar.

I diskussionerna om fackföreningarnas egensinniga kamp- och organisationsformer präglas tidningen av en större variation. När kooperativen diskuteras i de artiklar som har karaktär av lokala rapporter i den första delperioden är synen på kooperativen positiv. Men när tidningen/förbundsledningen diskuterar frågan under samma period är synen kritisk. Kärnan i kritiken är att kooperativen splittrar hamnarbetarna i konkurrerande gäng – de ställer arbetare mot arbetare. Jag

¹¹⁷ Anonym skribent - ”Vapenvila eller fred?”, *Transportarbetaren: kvartalsberättelse för Sv. Transportarbetareförbundet*, Nr. 3, 1908, s. 1-2

menar att vi kan förstå kritiken som ett uttryck för LO:s skötsamma strategi, där mobiliseringen av hela klassen i en öppen organisation - och bruket av denna maktfaktor i ordnade förhandlingar med arbetsgivarna - var medlen för att skapa långsiktiga förbättringar i arbetarnas materiella levnadsvillkor. Kooperativen, som var egensinniga brödraskap, var oförenliga med denna strategi.

Men under den andra undersökningsperioden utvecklar tidningen en mer ambivalent syn på kooperativen. Kritiken mot organisationsformens splittrande verkan finns kvar – konflikten mellan skötsamhet och egensinne kvarstår - men tidningen erkänner också positiva möjligheter med organisationsformen. Jag kopplar denna ambivalens (uppkomsten av egensinnig motdiskurs) till förbundets dubbla förpliktelser. Å ena sidan bar det upp LO:s skötsamma och långsiktiga strategi, som hotades av kooperativen - men det var samtidigt förpliktigt att stödja de lokala fackföreningarnas egensinniga praktiker. Ambivalensen visar att förbundets linje inte bara formades ovanifrån, av LO – den formades också underifrån, av de lokala organisationerna.

Motsättningen mellan förbundets dubbla förpliktelser/positioner blir särskilt tydlig i tidningens diskussioner om paragraf 23 och decemberkompromissen. Å ena sidan erkänner tidningen arbetsgivarnas rätt att kontrollera arbetsprocessen – detta speglar skötsamhetens strategi, som bejakade fabriken och dess driftsformer - men å andra sidan stödjer den Norrköpingsarbetarnas kamp för att bevara förkapitalistiska produktionskoncept (kooperativen). Motsägelsen mellan dessa positioner diskuteras aldrig i tidningen. Den finns där hela tiden, implicit i texten, men den får aldrig en lösning. Verklighetens händelser skulle dock göra frågan obsolet. Hamnarbetarna förlorade striden om arbetets frihet och därmed förlorades också den på många orter hårt tillkämpade rätten att kontrollera det egna arbetet.

Sammanfattningsvis har jag besvarat uppsatsens frågor på ett sätt som anknyter till dess teoretiska ramverk och tidigare forskning. Jag har visat hur tidningen förhöll sig till hamnarbetarnas egensinniga livsstil; hur den förhöll sig till fackföreningarnas egensinniga kamp- och organisationsformer i relation till skötsamhetens strategi; och jag har (med utgångspunkt från detta) visat hur tidningen förhöll sig till principen om arbetets frihet (paragraf 23). Tidningens syn på hamnarbetarnas livsstil var förväntad, eftersom tidigare studier visat hur viktigt det fostrandet arbetet var för många hamnarbetarfackföreningar. Men genom att studera tidningen (och därigenom förbundet) systematiskt från detta perspektiv har jag gett de tidigare, huvudsakligen lokala studierna en tydligare kontext. Den delen av undersökningen har därför kumulativ relevans.

Uppsatsens viktigaste resultat består dock i undersökningen om kooperativen. Genom att damma av det egensinniga begreppet (och tillämpa det på kooperativen) har jag fört in ett nytt perspektiv på hamnarbetarnas fackföreningar, och deras relation till skötsamhetens projekt. Med teorin lyckades jag

visa hur motsättningen mellan skötsamhet och egensinne hos arbetargruppen inte bara tog form som en kamp mellan fack och arbetarkollektiv, där föreningarna och förbundet disciplinerade arbetarna - utan också som en *inom-facklig* konflikt, mellan centrum och lokalorganisation.

7. Litteratur och källmaterial

7.1 Källor

Lunds universitets bibliotek, Universitetsbiblioteket (L):

Transportarbetaren: halfårsberättelse för Sv. transportarbetareförbundet, Svenska transportarbetareförbundet, Stockholm, Samtliga nummer 1897-1908.

7.2 Litteratur

- Ambjörnsson, Ronny, *Den skötsamme arbetaren: idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880-1930*, Carlsson, Stockholm, 1988
- Andersen, Svend Aage, *Dockers' culture in three North European port cities: Hamburg, Gothenburg and Aarhus, 1880-1960 : [a study of subcultures and their social contexts]*, Center for Kulturforskning, Århus Univ., Århus, 1990
- Björklund, Anders, *Hamnens arbetare: en etnologisk undersökning av stuveriarbetet i Göteborg = [Workers in the port of Gothenburg] : [an ethnological study]*, Nordiska mus., Diss. Stockholm : Univ., Stockholm, 1984
- Braverman, Harry, *Labor and monopoly capital: the degradation of work in the twentieth century*, 2. pr., Monthly Review Press, New York, 1974
- Börjesson, Mats, *Diskurser och konstruktioner: en sorts metodbok*, Studentlitteratur, Lund, 2003
- Edgren, Lars, ”Egensinniga arbetare”, *Historisk tidskrift* (Stockholm), 1995 (115)
- Erixon, Sigurd, *Stockholms hamnarbetare: före fackföreningens genombrott : en etnologisk studie*, [2. uppl.], Atlantis, Stockholm, 1988
- Franzén, Mats, ”Egensinne och skötsamhet i svensk arbetarkultur: kommentarer till Den skötsamme arbetaren av Ronny Ambjörnsson”, *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia.*, 1991 (Nr 48/49)
- Gefvert, Hans, *Den socialdemokratiska fackföreningsrörelsen i decemberkompromissen 1906/07*, Uppsala univ., Örebrofilialen, Örebro, 197n

- Hjern, Harald, *Historik över Göteborgs hamnarbetarefackförenings med sektioner 50-åriga tillvaro*, [Fören.], Göteborg, 1935
- Horgby, Björn, *Egensinne och skötsamhet: arbetarkulturen i Norrköping 1850-1940*, Carlsson, Stockholm, 1993
- Kellokumpu, Risto, *Hur vill vi leva?: transportarbetare i Malmö vid sekelskiftet 1800-1900*, [Svenska transportarbetareförb.], [Malmö], 1995
- Lund, Christer, *Spelets regler: institutioner och lönebildning på den svenska arbetsmarknaden 1850-2010*, 2. uppl., SNS förlag, Stockholm, 2010
- Magnusson, Lars, *Den bråkiga kulturen: förläggare och smideshantverkare i Eskilstuna 1800-1850*, Författarförl., Stockholm, 1988
- Magnusson, Lars, ”När fackföreningen utmanade fabriken”, *Den dolda historien : 27 uppsatser om vårt okända förflutna.*, S. 450-461, 1984
- Nyzell, Stefan, ”Arbetarkultur i brytningstid: reflektioner kring kulturhistorien, den nya kulturhistorien och historien bortom den nya kulturhistorien i den svenska arbetarhistoriska forskningen”, *Scandia (Lund)*, 2007 (73): 1
- Tengdahl, Knut A., *Material till bedömning af hamnarbetarnes i Stockholm lefnadsförhållanden.*, Inst., Stockholm, 1897
- Tidman, Yngve, *Spräng Amalthea!: arbete, facklig kamp och strejkbryteri i nordvästeuropeiska hamnar 1870-1914*. Diss. Lund: Univ.. Lund, 1998
- Åmark, Klas, *Facklig makt och fackligt medlemskap: de svenska fackförbundens medlemsutveckling 1890-1940*